אישים באגרות הראי"ה

רבי יצחק אייזיק הלוי (רבינוביץ)

תלמיד חכם, היסטוריון ועסקן, מחבר "דורות הראשונים" וממייסדי "אגודת ישראל" · תר"ח–תרע"ד (1847–1914)

16 אגרות

דברי הרב קוק ודברי הרב שלמה אבינר, ונוסח האגרות המלא

igrot.shlomo-aviner.net

בקצרה

נולד באיביי שברוסיה הלבנה בי"א בתשרי תר"ח (1847), ונפטר בפרנקפורט שבגרמניה בכ' באייר תרע"ד (1914). למד בישיבת וולוז'ין, היה מראשי 'התאחדות החרדים' בגרמניה וממייסדי 'אגודת ישראל'. מפעלו המונומנטלי הוא סדרת ספרי המחקר "דורות הראשונים", שבה ביסס את המסורת ההיסטורית של תורה שבעל פה והשיב בהרחבה על השערותיהם של חוקרי 'חכמת ישראל' ומבקרי המקרא. עמד בקשר מכתבים הדוק עם הרב קוק, סייע לו בחיזוק החינוך והרבנות במושבות ובהקמת ישיבה ביפו (ראו בפרשת הישיבה ביפו (תרס"ז-תרע"ד)).

הרב קוק על הרב יצחק אייזיק הלוי

הרב קוק מעריך ביותר את ספרי 'דורות הראשונים' של הרב יצחק אייזיק הלוי ואת מסירותו לבירור האמת ההיסטורית של מסורת התורה שבעל פה. הרב קוק מודה לו על קבלת ספריו, וכותב לו כי "היום הופיע האור בביתי" (כרך א', אגרת קג), ומלמד מתוך ספריו לתלמידיו ביפו (כרך א', אגרת רעב). עם פטירתו בשנת תרע"ד (1914), הרב קוק מנחם את המשפחה בדברים נרגשים וכותב כי "האומה כולה נתיתמה מאביה חוקר תולדותיה הנאמן היחיד בעולמנו" (כרך ב', אגרת תרצב), ופועל עם בנו ד"ר שמואל הלוי לקביעת נוסח המצבה על קברו (כרך ב', אגרת תשב).

לצד ההערכה, הרב קוק מבחין בין דרכו לבין דרכו של הרב הלוי. לרב אביגדור רבלין הרב קוק כותב שספרו של הרב הלוי "לבוש קרבות", ואילו הרב קוק עצמו "איש שלו' ורודף שלו'", ועם זאת הרב קוק מעריך מאוד את הספר ואת מחברו (כרך א', אגרת קלו). כמו כן הרב קוק מעיר לרב מאיר ברלין על כתיבה בלתי מבוקרת בעיתון 'העברי': "אין אנו זקוקים עוד לפזמונים של שבח להרב הלוי ולמר יעבץ, אף כי ידוע הוא למדי גדלם וטובם" (כרך ב', אגרת שנה).

הרב קוק והרב הלוי שיתפו פעולה בניסיונות לחיזוק התורה והחינוך בארץ ישראל. הרב הלוי וסיעתו תמכו ביוזמותיו של הרב קוק (כרך א', אגרת קכה), והרב קוק קרא לו להשתדל עם גדולי הדור להקמת ישיבה מרכזית ביפו שתחבר את עולם התורה לישוב החדש (כרך א', אגרת צט). בהתכתבות ממושכת דנו השניים בהעמדת רבנים ומורים למושבות (כרך א', אגרת קיא; כרך א', אגרת קלז), בהחדרת לימודים שימושיים ושפות לבני הישיבות כדי להכשירם לחיי המעשה (כרך א', אגרת קלז; כרך א', אגרת קמט), בחיזוק תלמודי התורה ובחינוך הבנות במושבות (כרך א', אגרת רג; כרך א', אגרת רמ), ובשמירת השמיטה (כרך א', אגרת רעב; ראו בפרשת שמיטת תר"ע והיתר המכירה).

האגרות

כרך א', אגרת צט: קורא לו להשתתף בהקמת ישיבה מרכזית ביפו שתחדיר תורה ואמונה בישוב החדש.

"לתן יד לכונן ישיבה גדולה פה בעה"ק יפו"

כרך א', אגרת קג: מודה על ארבעת כרכי 'דורות הראשונים' ומעיר על יחסי בבלי וירושלמי, הלכה ואגדה, נבואה וחכמה.

"היום הופיע האור בביתי, כי הובאה החבילה ובה חמדה גנוזה ספרי דבי רב הנהדרים, ארבעת הכרכים של "דוה"ר""

כרך א', אגרת קד: מספר לאחיו ר' שמואל על קבלת הספר 'דורות הראשונים' ועל מכתב התשובה שערך למחברו.

"ה"דורות הראשונים" קבלתי, וערכתי לו מכתב בתודה ובהערות מענין ספרו"

כרך א', אגרת קיא: תשובה מפורטת על שאלותיו בעניין העמדת רבנים במושבות, תפקידיהם ודרכי פעולתם.

"שאלותיו של כ"ג ... "אם טוב הדבר ונחץ להשתדל כי יהיו רבנים בכל קאלאני""

כרך א', אגרת קכה: כותב לאחיו הרב דובער על תמיכת הרב הלוי וסיעתו בהקמת הישיבה ביפו.

"הרב ר"י אייזיק הלוי, בע"ס דורות ראשונים, הוא קרוב להיות ג"כ מהעוזרים"

כרך א', אגרת קלו: מתאר לרב אביגדור רבלין את ההבדל ברוחם: ספרו של הלוי לבוש קרבות, והרב קוק איש שלום.

"ספרי "דורות הראשונים" שהוא"ל המחבר הגני' לשלחם אלי'"

כרך א', אגרת קלז: מבהיר את הצורך בחינוך חדש ובישיבה שתכשיר כוחות לחיי החברה, עם לימודי חול ושפות לצד תורה.

"הנני רואה, שכת"ר מזרז במכתבו, את רבני אה"ק שלא להפיל אפילו קוצו ש"י מדעתם"

כרך א', אגרת קמו: על מטרת הישיבות בארץ ותפקיד רבני המושבות מול מוסדות החינוך המודרניים.

"מעולם לא יעלה על דעתי, שתכלית הישיבות בישראל היא רק כדי להעמיד רבנים. תחיית התורה"

כרך א', אגרת קמט: על הצורך לצייד את בני התורה בלימודים שימושיים, ובירור המחלוקת ביניהם על הגדרת הישיבה.

"מכתבו הנכבד דמר הדר"ג שי' מיום כ' תמוז הגיעני לשמחת לבבי. והנני רואה כי הננו הולכים ומתקרבים אל המטרה"

כרך א', אגרת קסג: הרב קוק מבקש שהאגודה שבראשות הרב הלוי לא תפזר את כוחותיה על מינוי "חכם באשי", אלא תעסוק בהרמת קרן התורה בישיבות.

"שלא תפזר האגודה, שכת"ר שי' הוא היושב בראשה"

כרך א', אגרת רג: על תלמוד התורה בפתח תקוה: יש מלמדים לכל הילדים, אבל חסר מנהל יראי שמים.

"ע"ד התת"ת בפ"ת ת"ו, הגיעתני לנכון, ואודיע בזה לכ"ג שי', שלעת עתה קבלו מלמדים"

כרך א', אגרת רמ: דיווח על תלמודי התורה במושבות, על הצורך בחינוך הבנות ועל בית המלאכה ב"שערי תורה".

"לכבוד הגאון הגדול עטרת תפארת ומגדל עז, מוהר"ר יצחק אייזיק הלוי שליט"א"

כרך א', אגרת רעב: בעניין שמירת השמיטה במושבות, ומספר שהוא מלמד מתוך 'דורות הראשונים' בישיבה.

"יקרת הדר"ג קבלתי, וברב שמחה קראתי את דבריו היקרים. ובענין הנחת חלק ארץ לקיום מצות שביעית"

כרך ב', אגרת שנה: מעיר לעורך 'העברי' הרב מאיר ברלין על הלל מופרז ושבלוני לרב הלוי ולזאב יעבץ.

"אין אנו זקוקים עוד לפזמונים של שבח להרב הלוי ולמר יעבץ, אף כי ידוע הוא למדי גדלם וטובם"

כרך ב', אגרת תרצב: מכתב תנחומים נרגש למשפחתו עם פטירתו, ומכנה אותו 'חוקר תולדותיה הנאמן היחיד' של האומה.

"האומה כולה נתיתמה מאביה חוקר תולדותיה הנאמן היחיד בעולמנו"

כרך ב', אגרת תשב: כותב לבנו ד"ר שמואל הלוי בעניין נוסח המצבה שעל קברו והנצחת זכרו.

"ע"ד נוסח המצבה לגאון עוזנו מרן אביו זצ"ל הי' נכבד לי לדעת את הגודל הכמותי"

ראו גם

על הרב יצחק אייזיק הלוי (המכלול). (רבי יצחק אייזיק הלוי)

על ד"ר זאב יעבץ, שותפו להגנה על מסורת ישראל. (ד"ר זאב יעבץ)

כל האגרות בנושא "ספרים, הסכמות והדפסות" במפתח. (לנושא)

נוסח האגרות

16 האגרות שבהן נזכר הרב יצחק אייזיק הלוי, לפי סדר הכרכים, כל אחת עם התמצית שלה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת צט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ה כסלו תרס"ח - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי, מחבר 'דורות הראשונים'

הרב קוק פונה לר' יצחק אייזיק הלוי ולכל חכמי ישראל לסייע בהקמת ישיבה גדולה ביפו, במרכז הישוב החדש. הישוב החדש נבנה בידי כוחות זרים לנשמת ישראל, ויש להחדיר בו תורה ואמונה, באופן שיוכל ללכת יחד עם החיים. הישיבה צריכה להיות מפוארת, ותועיל גם לישוב הישן ולכל ישראל. הרב קוק מצרף את מכתבו הנדפס בעניין.

עיקרי הדברים

- קריאה להקמת ישיבה גדולה ביפו למען הישוב החדש.
- חיבור בין הישוב החדש לישן ולגולה.
- הערכה לספר 'דורות הראשונים'.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ה כסלו תרס"ח[4].

לכבוד הרב הגאון הגדול פאר חכמים מוהר"י[5] אייזיק הלוי שליט"א[6], מח"ס[7] הנעלה דורות-הראשונים, יהי ד' עמו ויעל.

ימים רבים עברו, שהנני מתעתד לכתב לכ"ג שי'[8], וטרדות שונות מעכבות אותי. חפצתי לכתב דברים ארוכים קצת, לבאר את תוכן המבוקש שלי, שאקוה שגדול דעה וצדיק כביר ככבודו שי' יהי'[9] מראשי העומדים על ימיני, לכונן מעשנו בע"ה[10] למען ד' ונחלתו. אבל בראותי, שלא על נקלה תשיג ידי לכתב בארוכה, אסתפק כעת בדברים קצרים. וכשאזכה לקבלת תשובה מכ"ג שי', אז נוכל לבא כפעם בפעם בחליפות מכתבים לבאר כל הענין.

כללות הענין הוא, הנני קורא את כ"ג[11], ואת כל חכמי ישראל, היודעים את מחלת עמנו וחפצים להחיש לרפואתו, לתן יד לכונן ישיבה גדולה פה בעה"ק[12] יפו ת"ו, שהיא עומדת במרכז הישוב החדש, ההולך ומתרקם, הולך ומתפתח, ע"י[13] כחות אשר ביחש לנשמת ישראל האמתית, לאור ד' ותורתו, הנם זרים לגמרי

ואין חקר לתוצאות המדאיבות העלולות לבא מזה, אם לא נחיש ישועה שיהי'[14] הבנין של האומה, מיסודו על אדמת הקודש, תוכו רצוף בתורה ואמונת אמן, מובן הדבר דוקא באופן שיהי' יכול להתהלך עם החיים בכל הליכותיהם הטובות באמת. וישיבה כזאת מחויבת היא להוסד פה, להחיות את כלל הישוב החדש, ופריו יתן ג"כ[15] על הישוב הישן ועל קדושת ירושלים עה"ק ת"ו וכל ערי הקודש הנוסדות מכבר. ומחיבורם של שני הישובים יחד יהל אור על כללות ישראל בכל הגולה כולה, לרומם רוח ד' על עמו, ולקשר נפשות רבות לחבת אה"ק[16] בקדושה ועז. ישיבה כזאת צריכה להוסד בעושר וכבוד דוקא, בתכסיסים נאים והדורים, וברוח קדושת אמת העולה על הכל, כראוי לאוירא דא"י[17] המחכים ומחי' נשמות. והנה כבוד אדוני, התחיל בישועת ישראל בספרו הכביר, משמיא קא זכו לי' לרומם שם ד',

ולהקים כבוד רבותינו, אשר מפיהם אנו חיים, על מכונו, - אקוה שלו יאתה לשים ידו הגדולה עם ידי הכהה, לעדור יחד בעבודת ד' זאת. הנני רוצף בזה מכתבי הנדפס, ואקוה להודיע עוד דברים יקרים ונכבדים בזה, בע"ה, וצור ישראל יגמר בעדנו. הנני חותם בברכה נאמנה ואה"ר[18],

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. מוהר"י - מורנו הרב רבי שם שמתחיל באות י (כגון יעקב / יצחק / יוסף / יהודה / ישראל) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. מח"ס - מחבר ספר
8. שי' - שיחיה
9. יהי' - יהיה
10. בע"ה - בעזרת השם
11. כ"ג - כבוד גאונו
12. בעה"ק - בעיר הקודש
13. ע"י - על ידי
14. שיהי' - שיהיה
15. ג"כ - גם כן
16. אה"ק - ארץ הקודש
17. דא"י - דארץ ישראל
18. ואה"ר - ואהבה רבה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"א טבת תרס"ח - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי, מחבר 'דורות הראשונים'

הרב קוק מודה על ארבעת הכרכים של 'דורות הראשונים' שקיבל במתנה, ומעיר על דיון הספר ביחס בין הבבלי לירושלמי. לדבריו יש לפתוח פתח גם במחיצה שבין חכמת האגדה לחכמת ההלכה, שנובעות מן הנבואה ומן החכמה. הנבואה השפיעה על דרכי תורה שבעל פה, כשיטת התוספות ומן המשנה 'וזקנים לנביאים', ולכן בארץ ישראל, מקום הנבואה, ההבנה פנימית ואינה צריכה אריכות בירורים: 'אוירא דארץ ישראל מחכים'. בסוף הרב קוק חוזר ומבקש סיוע לישיבה ביפו.

עיקרי הדברים

- תודה על 'דורות הראשונים'.
- הקשר בין אגדה להלכה, ובין נבואה לחכמה.
- השפעת הנבואה על תורה שבעל פה ('לא בשמים היא').
- ההבדל בין דרך הלימוד בארץ ישראל לבבל.
- בקשת עזרה לישיבה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"א טבת תרס"ח[4].

עתרת שלו'[5] וברכה מהררי קודש לכבוד הדרת הרב הגאון הגדול, עטרת תפארת ישראל, מגדל עז לתורה ולתעודה, כקש"ת[6] מו"ה[7] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[8], מחבר ספר המופתי "דורות הראשונים", יהי ד' עמו ויעל.

אחדשה"ט[9] דהדר"ג[10] באה"ר[11] וברגשי קודש של כבוד והדר,

היום הופיע האור בביתי, כי הובאה החבילה ובה חמדה גנוזה ספרי דבי רב הנהדרים, ארבעת הכרכים של "דוה"ר" אשר לפי מכתב שבא אלי מידידי הרב היקר מו"ה אביגדור רבלין נ"י[12], שד"ר[13] למוסד "שערי תורה" אשר בפה עה"ק ת"ו, שדר לן מר הני מרגליתא טבאן דלית להו טימא במתנה. יומא טבא הוא לי יום זה בהגלות נגלות אור יקרות זה בביתי. אף כי אמנם הרבה שמעתי את שמע ספרו הנשגב, ומעט ראיתיו בדרך העברה מאשר בא לידי בדרך שאלה, אבל לא זכיתי עד כה שיהי'[14] עמדי בקביעות משלי, למען אוכל להתבסם יפה מבסמו בכל עת חפץ. והנה אין הזמן גרמא, מרוב הטרדות, וגם טרם שנתתי לכריכה הגונה הראויה לפי כבודו של אוצר אורה זה, להרחיב איזה דברים אף באחד מכל המקצעות הרבים אשר לתורה, הכלולים בספרים הקדושים הללו, הבנוים לתלפיות לחומת אש, מפני אויב ומתנקם החפץ לבלע את הקודש, של עזה ותקפה של חיי עולם הנטועים בתוכנו, זו תורה שבע"פ[15]. מ"מ[16] כדי להביע מעט את רגשי תודתי להדר"ג[17] מר שליט"א, אציע בזה הערה קטנה וכללית, הנראה לע"ד[18] בענין אשר הרחיב בזה הדר"ג[19] מפרק ט"ו עד פכ"ג[20] מחלק ג' מספרו המזהיר, בדבר היחש שבין הבבלי אל הירושלמי.

והנה הדר"ג, שהוא הראשון אשר פתח בדורנו את הדלת הננעלת, שהיתה מפסקת בין חכמת ישראל, כפי מה שנקלט מושגה ע"פ[21] הספרות האחרונה, ובין עומק חכמת התלמוד, ע"פ המושג הטהור והישר, שהוא מורשה לנו מדור דור, שעבדו בה באהבה ומסירות נפש כל גאוני הדורות, - לו נאה להציע לפניו, כי לדעתי העניה יש לנו עוד מחיצה אחת, שהננו צריכים לפתח בה ג"כ[22] פתח להרבות הכניסה והיציאה מגבול לגבול, והיא: בין חכמת האגדה וחכמת ההלכה. באמת, כשם שחכמת ישראל ההיסטורית לכל ענפיה חיה היא ויונקת מחכמתה של תורה לעמקה ולרחבה, והאחרונה מושפעת ג"כ הרבה מהראשונה, כן הוא בענין חכמת ההגדה עם חכמת ההלכה, שיסוד הראשונה חכמת הלב והרעיון, שכל ההלכות המרובות התלויות בדעה ובמחשבה נובעות ממנה, והשניה היא חכמת המעשים. ששניהם נובעים משני השרשים שמסתעפים מתוה"ק[23], הם החכמה והנבואה, שלא נתבארו עדיין יפה גדריהם ביחש לנתוח ההלכות וענין תורה שבע"פ. כי הך כללא ד"לא בשמים היא" יש בו כמה הררים גדולים, אע"פ[24] ששיטת הרמב"ם[25] היא ביסודי-התורה (פ"ט) דאין שייכות לנבואה לענין הלכה, מ"מ הלא שיטת התוס'[26] (יבמות י"ד ד"ה[27] רבי ועוד כ"מ[28]) היא דאין זה כלל גדול, ופשוט שהיו לכלל זה ג"כ יוצאים, והיתה הנבואה מעולם פועלת ג"כ על הליכות תורה שבע"פ, והכי משמע פשטות המשנה דאבות: "וזקנים לנביאים", שהי'[29] ערך לענין הנבואה בענין תורה שבע"פ, דדוחק הוא לומר שרק במקרה היתה המסורת ע"י[30] נביאים ובאמת לא פעלה כלום הנבואה בזה. וכן משמע לע"ד בהא דזבחים (ס"ב) "ג' נביאים עלו עמהם מן הגולה", והלא היו שם ג"כ כמה חכמים, אלא שהיו ענינים כאלה שצריך דוקא כח נבואה. ואפי'[31] אם נאמר שאין גומרים ההלכה ע"פ נבואה, מ"מ פועלת היא על סדור הלמודים. ע"כ[32] באי"י[33], שהיא מקום הנבואה, יש רושם לשפע הנבואה בסדר הלימוד, וההבנה היא מוסברת מתוך השקפה פנימית ואי"צ[34] כ"כ[35] אריכות בירורים, והיינו "אוירא דאי"י[36] מחכים", ותלמודא בבלאה הוא מטריד להו, וחכמת הנבואה, שהיא יסוד לחכמת האגדה, שהיא הצד הפנימי של שרשי התורה, פעלה באי"י הרבה יותר מבבל, שאינה ראויה לנבואה, כדאמרי' במו"ק[37] (כ"ה) "ראוי הי'[38] רבנו שתשרה עליו שכינה, אלא שבבל גרמה לו". והנה אותם המושפעים מהשרשים של חכמת הנבואה - הקיצור הוא מעלה אצלם, והנתוח של ההלכות והוצאת דבר מתוך דבר נעשה; אצלם בסקירה רחבה מאד, ודי להם רמז קל להחליט משפט, וזה הי' יסוד סדר הלימוד של ירושלמי, שלגבי אותם הזוכים ליהנות מאורה של מעלה הי' די דקדוקים קצרים לבירור ההלכה, אבל לגבי בני בבל, ששרשי הנבואה לא השפיעו עליהם כ"כ, לא הי' מספיק הקיצור והי'[39] צריך אריכות דברים. ונראה לע"ד, דיסוד הדבר תלוי בחילוק שבין בבלי וירושלמי בסוגיא דזקן ממרא בסנהדרין, בפירוש "דבר" האמור בפרשה, דהבבלי מפרש "זו הלכה" וירושלמי מפרש "זו אגדה". דבהקדמה לחוה"ל[40] כתב, דעניני הדעות (שבאמת הן הן עניני האגדה העיקריים) לא נזכרו במקרא "דכי יפלא", וזה ראי'[41] דאין זה שייך לחכמי הסמך והמסורת כ"א[42] אפשר לברר ע"פ השכל, וכמה מהגאונים אמרו ע"פ זה שאין האגדות כ"כ מיוסדות להלכתא; אבל היו מהם, כפי הנראה מתשובת רב האי גאון בעניני החכמות, שהיו מחזיקים לעיקר ג"כ עניני ההגדות. והחילוק הוא פשוט, דסדר-לימוד שהוא נסמך על שרשי הנבואה וסעיפיה, ההלכות עם האגדות מתאחדות על ידו, ויש עניני קבלה ומסורת בדעות כמו במעשים, וזאת היא דעת הירושלמי שלא כדי' חוה"ל[43], אבל בסדר לימוד שבחו"ל[44], שאינה ראויה

לנבואה וממילא אין ענפי רוה"ק[45] מתלכדים עם ההלכה ונתוחיה, הדעות הנן רק מה שאפשר להוציא מתוך השכל ההגיוני, ואין לעניני האגדות שייכות להלכה ולא שייך עליהם לא-תסור, וזה החילוק טבע את חותם ההבדל בין בבלי לירושלמי. ולע"ד[46] זהו החילוק שבין כהן לשופט, המוזכר בתורה לענין קבלה מבי"ד[47], שהכונה: בין דרך לימוד שרוח הקודש ג"כ מסייע את בירור ההלכה, והיינו כהן ד"שפתיו ישמרו דעת כי מלאך ד"צ[48] הוא", ובפרט כהן גדול דבעי' שיהי' מדבר ברוה"ק[49] בשביל אורים ותומים (כיומא ע"ג), לשופט דהיינו שמוציא משפט ע"פ הסברא ודרך הלימוד המבורר מתוך פלפול. ובאמת יש לכל אחד מהם צד חידוש שישנו בכלל לא תסור, דאם הי' כתוב רק כהן הייתי אומר דדוקא בהמדבר ברוה"ק יש ל"ת[50], ואם הי' כתוב רק שופט הייתי אומר דאין שייכות לענין רוה"ק כלל בנטית סברת ההלכה. וי"ל[51] דבמקום שאין שם שום צד מקום ספק ע"פ סברת העיון שייך "לא בשמים היא" אליבא דכו"ע[52], אבל במקום שיש ע"פ עיון משרשי התורה, הכתובה או המסורה, צדדי ספק, כבר אין זה בכלל "לא בשמים היא". וי"ל, שההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה נשתכחו לגמרי, ומשו"ה[53] לא הי' אפשר להחזירן כי"א ע"י פלפול של עתניאל בן קנז (כתמורה ט"ז), וי"ל שהי' די באמת שיוציא את צדדי הספיקות מתוך פילפול, וההכרעה תהי'[54] ע"פ נבואה או רוה"ק דיהושע או של פינחס, אלא שהי' מאת ד', בהתחלת נטיית תורה שבע"פ, לחזק ידם של חכמים ע"פ השכל היוצא מפילפולה של תורה, וזכה עתניאל לברר אפילו את גמר ההחלטה ע"פ פלפול, והיינו שנתן לו גולות עלית וגולות תחתית, נגד שני עניני הבירור: מה ששייך לשכל הארצי ההגיוני ומה ששייך לשכל העליון של השפעת הנבואה ורוה"ק[55]. וי"ל דהיינו הכאה ולכידה דאמר קרא, ואמר הכתוב רבותא, דאפילו הגמר שאחר הוראת צדדי הספק ע"פ עיון השכל, שהי' אפשר להיות מוכרע מהשמים, מ"מ גמרה עתניאל בפילפולו, והיינו "וילכדה עב"ק".

ובאותו הדרך, המתעלה מעל נתוחי הסברות הפשוטות עד שפונה אל נטיית ההערות העליונות, ישנו ג"כ מין עומק שכלי, שמ"מ[56] אין דרך לפרשו בחתימת תלמוד, והוא מסור לת"ח[57] המשכילים בשכל טוב, והירושלמי סומך יותר על רמזים כאלה משום יתרון החכמה דאוירא דא"י. למשל, בסוגיא דבב"ק[58] (ט"ו) בפ"נ[59] קנסא או ממונא: "ליתני זה הכלל כו'[60], תיובתא והלכתא פ"נ[61] קנסא. תיובתא - והלכתא? אין, ט"מ[62] הוי תיובתא משום דלא קתני כמו שהזיק, לא פסיקא ליה משום דאיכא חצי נזק צרורות כו'". והדבר תמוה למה לא אמר בתחילה התירוץ ולא תהי' תיובתא כלל, ואינו דומה להא דעירובין בב' המקומות (י' וט"ז), דהתם ממקום שמותיב הויא תיובתא, אלא דמ"מ קיימא הלכתא משום די"ל[63] יסוד ממ"א, אבל כאן אין כאן תיובתא לכתחלה ולמה לן להאריך בשפת יתר. ונלע"ד[64], דביסוד הלל"מ[65] דצרורות י"ל[66], שההלכה באה לא לחדש דין חתוך בתור הלכה עקורה שאין לה דמיון, כי-אם לברר לנו בהא דנזק אינו חייב כי"א בפועל אבל גרמא פטור. וגבי בהמה ודאי לכו"ע[67] גרמא פטור, א"כ[68] גבי כחו יש בזה צד לומר שהוא גופו וצד לומר שהוא כחו, ובאה הלל"מ לומר שיש בזה חלק מגופו וחלק של גרמא, ע"כ החצי דגרמא פטור והחלק דגופו שיש בזה חייב, ומשו"ה באמת הוי חצי נזק דצרורות ממש כמו שהזיק, דגרמא לא מקרי "הזיק", ומ"מ[69] לא פסיקא לי'. דסברות כאלה צריכות כמה הסברות כדי להעמידן ואינן נמסרות לכל, והיו טועים לומר דהוי פחות ממה שהזיק, משו"ה[70] נקיט מלתא דפשיטא. ואפי' לר"נ, דבדליכא לאשתלומי מהאי משתלם מהאי מ"מ[71] כאן דומה להא

ד"מי מצי אמר בשר אזיק אימורין ל"א", וה"נ[72] גרמא אזיק כמו גופו, דעצם מהות כחו הוא ממוצע בין גופו לגרמא ויש בו מענין שניהם ככל הממוצעים, אבל מ"מ לא ניתן דבר כזה להאמר בסגנון של תלמוד בבלי. וכה"ג[73] במכות (ה') במימרי דרבא: "שנים באו ואמרו במזרח בירה הרג פלוני אה"נ[74] כו', מהו דתימא ניחוש לנהורא בריא", ואח"כ[75] אמר "באו שנים ואמרו בסורא בצפרא בחד בשבתא כו', מ"ד ליחוש לגמלא פרחא", ולכאורה שניהם ענין אחד דאין חוששין לדבר שאינו מצוי. ונלע"ד, דיש סברא מחודשת במאמר הב', דהו"א[76] כיון דע"ז גזה"כ[77] הוי בעינן דוקא שתסרה גופה של עדות מעצם עדותם של המזימין, והיינו כשהעידו על השעה ההיא עצמה "עמנו הייתם", אבל כשאמרו הזמה כזאת שאני צריך בה הוכחה צדדית להכחישם, משום דאי אפשר אח"כ[78] להיות בשעה אחרת במקום אחר, שאינו לפי הזמן, הייתי אומר דזהו הכחשה, אלא דאין דרך לפרש דיוקים כאלה בבבלי, ע"כ סמכו אגמלא פרחא והמעיין יבין הרמוז. וכיו"ב[79] בריש בב"מ[80] בסוגיא דתנא ר"ח[81] "ומה פיו שאין מחייבו ממון, ופיו מחייבו ממון וכו'[82] מאי ממון קנס", דהו"א כזו קשה למצא. וי"ל שרמז, דכח נאמנות של פיו אינו מועיל כלל אפי'[83] לממון, וחיוב הממון בא רק מצד שבכחו לחייב עצמו, כד' המפרשים, ומהא דאינו מחייב עצמו בקנס מוכח דחיוב הממון הוא מצד התחייבות, דאם מצד נאמנות של הסיפור הלא בקנס אין הסיפור של הידיעה מועיל כי-אם צריך ביי"ד[84] כמו מיתה, א"כ למה נוציא הודאה מ"אשר ירשיעון אלהים": אפי' הודה מ"מ בעינן אלהים שירשיעוהו, אלא ודאי ענין ההודאה היא ההתחייבות דהיינו ההרשעה, ולזה הוציאה תורה מקנס, א"כ גם בממון אין כח של הודאה בתורת נאמנות, ומ"מ אין דרך לפרש ענין כזה שיוצא מחוג הסברות המובנות לכל שהם יסוד התלמוד בבלי. וכה"ג בחולין (ס"ו): "יגדיל תו"י", נלע"ד[85] דהפי' הוא, דעניני ידיעות נמצאים הרבה בתורה שאין בהם הלכה, ו"יפה שיחתן של עבדי אבות כו'", וא"כ[86] אם הי' כתוב קשקשת הייתי אומר שכח הטהרה מונח בקשקשת לבד, ובסנפיר לא משכח טהרה, כתב רחמנא סנפיר להודיענו הידיעה המופשטת שכח הטהרה מונח בשניהם, וממילא ידענו שאין הסימנים ענינים הסכמיים, אלא שבהם מונחת הטהרה, ויש לבנות על ידיעה זו כמה רעיונות טובים שהם הם גופי תורה, ומ"מ אין זה דרך של פירוש בסוגיא. וכבר כתב רמ"ע[87] מפאנו, דכ"מ[88] שיש "שתיק רב" הי' בזה ענין נסתר, ויש בזה כמה פנים זה לפנים מזה, וכל שהשכל הוא יותר כללי הוא משוטט יותר מענינים דקים ודי לו פלפול מועט, והכלליות של השכל עצמו נמשכת משפע של רוה"ק, עד אשר אפילו בדרך רחוק הרבה יש בו איזה רושם, וזה הרושם הוא עיקר ההבדל שבין בבלי לירושלמי. ומשו"ה לדידן הבבלי עיקר, דדרך הלמוד הפשוט מוסבר בו בהרחבה, ומ"מ לכל עת שיחדש השי"ת[89] לב חדש על עמו ויוחזר כח קדושת אה"ק[90] בגלוי, יגלה האור של הירושלמי מצד סגנונו הקצר והעמוק. שמסתייע ממהלך שכל עליון, וההגדה המקובלת מחוברת בו עם ההלכה בדרך פעולה נסתרת.

וישנן סברות מופשטות למכביר רמוזות בבבלי, שהן מסגנון הירושלמי. למשל, בב"מ (ט"ז) לענין מתנה כמכר, שסותר, ע"פ הכללים דחולין (צ"ג), להא דמגילה (כ"ו), כד' הטו"א[91], - רמוז דהמתנות יכולות להיות בעולם או ע"י השתדלות של המקבל או ע"י הטובה שמקבל הנותן, אפי' בלא כונה מהמקבל שעי"ז[92] יתן לו מתנה, וזה הוא משפט כללי בחכמת החברה ולא בודד על ענין פרטי, וממילא למ"ד דתלינן בהשתדלות של המקבל, אע"פ שהנותן לא נהנה ממנו, יהי'[93] גבי ביהכ"נ[94] כירושה, דלא בא

לידו דבר שיהי כעין פדיון, וגבי גזלן כמכר, דטרח וארצי, ולמ"ד[95] דתלינן בהנאה שמקבל הנותן אפילו בלא השתדלות מהמקבל, ממילא גבי ביהכ"נ יהי' כמכר וגבי גזלן כירושה, דמ"מ לא השתדל, ורמז בלשון דבב"מ[96] אמר "טרח וארצי", ובמגילה - "הוה לי' הנאה מיני'". ויש לרמוז דוגמא על קירוב הרעיון לנסתר ונשגב, שבירושלמי יותר מכפי הסגנון הרגיל של בבלי, שסתמו הדברים יותר בזה מפני כח התלמידים שאינו כ"כ יפה בחו"ל[97], מהא דיומא (ל"ט) בעובדא דשמעון הצדיק, שעובר ע"ז[98] הבבלי בשתיקה והירוש' מתנשא לחביון עז הסוד, ופריך ע"ז: "והא כתיב וכל אדם כו' אני אומר הקב"ה[99] הי'". וכן יש להביא ראי' על רמז הנטי' אפי' מדיוק הלשון, מהא דרבי יוחנן בן בג בג דשלח אצל ריב"ב[100], בקדושין (י) אי' "שאתה בקי בחדרי תורה", ובירושלמי דכתובות פ' אע"פ ה"ד הלשון, "בסתרי תורה, אפילו לדרוש בק"ו", והיינו כפי הנטי' הירושלמית שפועלת על הסגנון.

ובמה שהעיר הדר"ג מענין אשת חמיו, שדבריו המאירים אינם צריכים חזוק, נלע"ד להעיר ביסוד הענין, דעיקר הראי'[101] להיתר בירוש' הוא מדוד שנשא רצפה בת איה, ובודאי הכי קים להו שרק את רצפה נשא מנשי שאול, והכי אי' נמי בירושלמי סנהדרין בפ' כהן גדול ה"ג, והנה רצפה היתה פלגש שאול כמבואר בשמואל ב' (ג' ז'), ולפי זה תלוי הוא אם פלגש הויא בקדושין. והנה גי' הרמב"ם ידועה דהויא בלא קדושין (פ"ד דה' מלכים) ולפ"ז[102] אינה בכלל אשה כלל, וי"ל לפ"ז[103] דירושלמי ובריית' דיבמות ס"ל[104] דפלגש הויא בקדושין, וכדמשמע בירושלמי דפ' אע"פ ה"ב, דפליגי ר"מ[105] ור"י רק לענין כתובה אם יש לה, או בתנאי כתובה, משמע אבל קדושין ודאי יש לה, ומשו"ה הוי ראי' מדוד דאין אסור-תורה בדבר, אבל לפי גירסתנו בסנהדרין (כ"א): "פילגשים בלא כתובה ובלא קידושין" אין ראי' כלל מרצפה בת איה, וראוי לאסור. עכ"פ[106] משמע מהירושלמי, שהאיסור הי' פשוט טובא בסברא, עד שרצו לומר דהוא תורה, ועל כרחין לאו דוקא תורה ממש אלא הלכה לממ"ס[107] או גזירה קדמונית, וכהא דתוס'[108] יומא פ' ד"ה וחצי, דגזירה קדמונית מיחלפא בשל תורה, על דרך סלקא-דעתא. ואע"ג[109] דמלי' הרמב"ם דה' מלכים הנ"ל[110], דכי "קונה אותה", י"ל דבמלך אפי' בלא קדושין קונה אותה והויא כאשתו ממש, לא כדהי' פשוט להרא"מ[111] דלא הויא בכלל ג"ע[112], מיהו מדי' התוס' יומא ס"ו ב' ד"ה פלוני משם ר"ח נראה דפשוט להו דגם במלך לא הויא פלגש בכלל אשה אם היא בלא קדושין, א"כ אין ראיה מדוד, וי"ל דחזר הדין ע"פ סברא דראוי לאסור, ואולי זהו שסמכו עליו לאסור אע"פ שמפורש ההיתר בבבלי, ולפ"ז י"ל דלדידן אסורה באמת מצד חומר של איסור, כס"ד דירושלמי, ולא רק משום מ"ע[113].

וילה"ע[114] ראי' דבה"ג[115] הי' לפניו הירו', מהא דבה' ע"ז דנקט טעמא דנמנו וגמרו דעל ג' דברים יהרג ואי"י[116], אמר ע"ז "מניין, מחנני' מו"ע", ובבבלי ליתא מזה מאומה, אבל מירושלמי דפ' זה בורר ה"ה נראה דהי' לפניהם לימוד זה, דמסיים "אני פי מלך שמור כו' אנכי ד' א'" ומסיק בנוטריקון דנ"נ[117] שאמרו לו חמו"ע[118]. והדברים נראין, שע"ז[119] סמך בה"ג, וכן השאילתות, דג"כ[120] סמך להא דיהרג ואי"י דע"ז אחמו"ע[121]. אלא דעלה על דעתי לפקפק בזה, דאולי לקחו זה ממדרש שה"ש[122] רבה, אע"ג[123] דדוחק הדבר לומר שיקבעו סדר של מקור הלכה ממדרש אגדה. וכה"ג יל"ה[124] ג"כ על ראיתו דהדר"ג מאשת חמיו, דאולי הי' להם מסכתא ד"א (ולפ"ד[125] בעל הריב, הוא ב"דודו"ד", הי' לפני בה"ג

מס' ד"א), ושם מפורש איסור דמ"ע[126]. והנה להדר"ג פשוט, דמה שאמר ר"ח בירושלמי "יסבון באתר דלא חכמין לון" קאי ג"כ על אשת חמיו, ולע"ד מתוך הלשון נראה דקאי דוקא על שני חורגין הדרים בבית אחד. וטעמא רבא איכא בזה, משום דיש לדייק עוד בלשון הירוש', שבאשת חמיו איתא סתם "אסורה מפני מראית העין" וגבי שני חורגין אמרו "אסורין להנשא מפני מראית-העין", ולא סתם "אסורין", וי"ל דעיקר מ"ע הוא מפני היחוד, שכל מה שהם דרין בקביעות י"ל דהרחוקים שאינם יודעים ענינם אינם יודעים כלל שהם דרים בקביעות, והקרובים להם שיודעים זה הרי ידעו ג"כ את צד הקורבה שלהם שאינה אסורה, ודמי להא דכ' הפוסקים באו"ח[127] סי'[128] רמ"ד במרחץ שאין רוחצים בו אלא שכני הדירה, משום שהם יודעים הענין, והרחוקים אינם יודעים שיש מרחץ. ולפ"ז י"ל דדוקא בחורגין, דהמ"ע[129] הוא שיסברו שהם אח ואחות, די"ל כר"א (קדושין פ"א) מתיחד אדם עם אחותו, וה"נ אי' בירושלמי, וכד' ח"מ[130] וב"ש[131] באה"ע[132] ריש סי' כ"ב, דלא ס"ל כהשמטת הראשונים הך דינא, דצריך טעמא, א"כ אין מה"ע[133] תמידית כלל, דהרחוקים אינם יכולים לדעת כ"א ע"פ מקרה שיראו שמתיחדים, ע"כ אין מה"ע כ"א בשעת נשואין, ע"כ אמר ר"ח דוקא דיסבון באתרא דל"ח לון ואח"כ מותרין לקבע מקומם אפי' באתרא דחכמין להון. אבל באשת חמיו י"ל הגזירה היא משום חמותו או משום אשת אביו, דאסורין ביחוד, והוי גזירה קבועה, ול"מ[134] מה שינשאו באתר דל"ח, וי"ל כיון דהמ"ע היא תמידית חיישינן שיבאו אנשים מאתר דחכמין להון ויש בזה משום מ"ע, משו"ה לא התיר. ויש לדון בזה הרבה.

כתבתי דברי אלה המעטים בחפזון נמרץ מתוך טרדות שונות, ואת הדר"ג הסליחה אם לא יצאו הדברים מנופים ומסודרים כראוי לפי כבודו הגדול. ואני תפילה, יחזק השי"ת את חילי' דמר ויזכה לגמור בכי טוב את אשר כבר עשהו, לרומם קרן תוה"ק[135] ולהחזיר עטרה ליושנה, לאחד קדושת חכמת ישראל במקור קדושתה ממעין תורת אמת, ואל ישעו עוד אחינו ב"י[136] בדברי שקר של הני טורמיסין וסורמיסין, אשר עשו את תולדתנו הק'[137] פלסתר, וע"פ[138] רב מבלי דעת.

והנה אם דברי אלה המעטים יהיו לרצון לפני הדר"ג, לכבדני בתשובתו היקרה, אז אקוה לשמו ית'[139] שיהי' דבור של חבה מצוי בינינו בכמה מקצעות של תורה, ותלמוד יביא לידי מעשה בע"ה[140] לחזק את ידי הבונים באה"ק[141], שצריכה בדורנו חזוק ואמוץ מרובה, לרומם בה קרן תוה"ק ודת משה ויהודית באמת ותמים בכבוד והדר. והדר"ג[142], דמן שמיא זכו לי' לקדש שם שמים בפרהסיא, אקוה שמגלגלין זכות ע"י זכאי, ועל ידו תתעורר ישועה ג"כ ע"ד[143] חפץ לבבי, אשר גליתי במכתבי לכ"ג שי'[144], על הדבר הנכבד של קביעות ישיבה פה בעיה"ק[145] במרכז הישוב החדש, הצריך שמירה מרובה ויש תקוה לכוננו ולשגבו בקדושת אמונת אומן, כחפץ לבב כל יראי ד' וחושבי שמו ית'. אמנם צריך לזה עצה ותושי', ואני הנני עני וכואב צעיר לימים ולדעת, אקוה שע"י[146] קבוץ גדולי עם ד' מזה ומזה, אשר יתמכוני וינהלוני בעצתם, נוכל לחזק את דגל תורת אמת באה"ק, לקבע ברכה לדורות בעה"י[147]. ואשרי הזוכים לעבוד בעבודת-הקודש זאת להחיות את אה"ק בחיי אמת.

אחתום בברכה וברגשי כבוד עמוקים מקרב לב עמוק להדר"ג, וברב תודה וברכה על אות חבתו ואהבתו הנאמנה, אשר הרבני בענותו. והי' ז"ש[148] כנה"ר[149] ונפש ידי"ע[150] דוש"ת[151] באה"ר וחותם בכל חותמי

ברכות מקודש,

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. שלו' - שלום
6. כקש"ת - כבוד קדושת שם תפארתו
7. מו"ה - מורנו הרב
8. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
9. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
10. דהדר"ג - דהדרת גאונו
11. באה"ר - באהבה רבה
12. נ"י - נרו יאיר
13. שד"ר - שדוקטור
14. שיהי' - שיהיה
15. שבע"פ - שבעל פה
16. מ"מ - מכל מקום
17. להדר"ג - להדרת גאונו
18. לע"ד - לעניות דעתי
19. הדר"ג - הדרת גאונו
20. פכ"ג - פרק כ"ג
21. ע"פ - על פי
22. ג"כ - גם כן
23. מתוה"ק - מתורתנו הקדושה
24. אע"פ - אף על פי
25. הרמב"ם - רבי משה בן מימון
26. התוס' - התוספות
27. ד"ה - דיבור המתחיל
28. כ"מ - כל מקום / כל מה (ש...)
29. שהי' - שהיה
30. ע"י - על ידי
31. ואפי' - ואפילו
32. ע"כ - על כן
33. באי"י - בארץ ישראל
34. וא"צ - ואין צריך
35. כ"כ - כל כך
36. דאי"י - דארץ ישראל
37. במו"ק - במועד קטן
38. הי' - היה
39. והי' - והיה
40. לחוה"ל - לחובות הלבבות
41. ראי' - ראיה
42. כ"א - כי אם
43. חוה"ל - חובות הלבבות

44. שבחו"ל - שבחוץ לארץ
45. רוה"ק - רוח הקודש
46. ולע"ד - ולעניות דעתי
47. מבי"ד - מבית דין
48. ד"צ - דין צדק
49. ברוה"ק - ברוח הקודש
50. ל"ת - לא תעשה
51. וי"ל - ויש לומר
52. דכו"ע - דכולי עלמא (שהכל מסכימים)
53. ומשו"ה - ומשום הכי
54. תהי' - תהיה
55. ורוה"ק - ורוח הקודש
56. שמ"מ - שמכל מקום
57. לת"ח - לתלמידי חכמים
58. דבב"ק - דבבבא קמא
59. בפ"נ - בפלגא נזקא
60. כו' - וכולי (וכן הלאה)
61. פ"נ - פלגא נזקא
62. ט"מ - טומאת מת (הלכות); "ט"מ הוי": טעמא מאי
63. די"ל - דיש לומר
64. ונלע"ד - ונראה לעניות דעתי
65. הלל"מ - הלכה למשה מסיני
66. י"ל - יש לומר
67. לכו"ע - לכולי עלמא
68. א"כ - אם כן
69. ומ"מ - ומכל מקום
70. משו"ה - משום הכי
71. מ"מ - מכל מקום
72. וה"נ - והכי נמי
73. וכה"ג - וכהאי גוונא
74. אה"נ - אין הכי נמי (אכן כן)
75. ואח"כ - ואחר כך
76. דהו"א - דהוה אמינא (שהייתי חושב)
77. גזה"כ - גזירת הכתוב
78. אח"כ - אחר כך
79. וכיו"ב - וכיוצא בזה
80. בב"מ - בבבא מציעא
81. ר"ח - ראש חודש
82. וכו' - וכולי (וכן הלאה)
83. אפי' - אפילו
84. בי"ד - בית דין
85. נלע"ד - נראה לעניות דעתי
86. וא"כ - ואם כן
87. רמ"ע - רבי מנחם עזריה (מפאנו)
88. דכ"מ - דכמה מקומות
89. השי"ת - השם יתברך
90. אה"ק - ארץ הקודש

91. הטו"א - הטורי אבן (שם ספר)
92. שעי"ז - שעל ידי זה
93. יהי' - יהיה
94. ביהכ"נ - בית הכנסת
95. ולמ"ד - ולמאן דאמר
96. דבב"מ - דבבבא מציעא
97. בחו"ל - בחוץ לארץ
98. ע"ז - על זה
99. הקב"ה - הקדוש ברוך הוא
100. ריב"ב - רבי יהודה בן בתירא
101. הראי' - הראיה
102. ולפ"ז - ולפי זה
103. לפ"ז - לפי זה
104. ס"ל - סבירא ליה
105. ר"מ - ראש מתיבתא
106. עכ"פ - על כל פנים
107. לממ"ס - למשה מסיני
108. דתוס' - דתוספות
109. ואע"ג - ואף על גב
110. הנ"ל - הנזכר לעיל
111. להרא"מ - להרב רבי שמות שמתחילים באותיות א, מ (למשל: אברהם + משה) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
112. ג"ע - גילוי עריות
113. מ"ע - מצות עשה
114. וילה"ע - ויש להעיר
115. דבה"ג - דבעל הלכות גדולות
116. וא"י - וארץ ישראל
117. דנ"נ - דורש פענוח
118. חמו"ע - חנניה מישאל ועזריה
119. שע"ז - שעל זה
120. דג"כ - דגם כן
121. אחמו"ע - אחנניה מישאל ועזריה
122. שה"ש - שיר השירים
123. אע"ג - אף על גב
124. יל"ה - יש להעיר
125. ולפ"ד - ולפי דעתי
126. דמ"ע - דמצות עשה
127. באו"ח - באורח חיים
128. סי' - סימן
129. דהמ"ע - דמראית העין
130. ח"מ - החתום מטה; בציון מקור (ח"מ וב"ש): חלקת מחוקק
131. וב"ש - וברוך שמו (אחרי "ב"ה"); בציון מקור: ובית שמואל
132. באה"ע - באבן העזר
133. מה"ע - מראית העין; "במה"ע": במכתב העתי (בעיתון)
134. ול"מ - ולא מבעיא (ומכל שכן)
135. תוה"ק - תורתנו הקדושה
136. ב"י - בני ישראל
137. הק' - הקטן

138. וע"פ – ועל פי
139. יתי – יתברך
140. בע"ה – בעזרת השם
141. באה"ק – בארץ הקודש
142. והדר"ג – והדרת גאונו
143. ע"ד – על דבר
144. שי' – שיחיה
145. בעיה"ק – בעיר הקודש
146. שע"י – שעל ידי
147. בעה"י – בעזרת השם יתברך
148. ז"ש – זה שלום
149. כנה"ר – כנפשו הרמה
150. ידי"ע – ידידו עוז
151. דוש"ת – דורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ב טבת תרס"ח - יפו **נמען:** אחיו, ר' שמואל הכהן

הרב קוק כותב לאחיו על בדידותו הרוחנית: אין לו עם מי לשוח שיגיע לנקודת חפצו. בנו צבי יהודה מצא שהכתבים שהעתיק צריכים עוד עיבוד, והחל להעתיקם מחדש בסידור אחר. הרב קוק מספר שקיבל את 'דורות הראשונים' וכתב למחברו. את אחיו הרב קוק מבקש לקבוע עתים לתורה.

עיקרי הדברים

- בדידות רוחנית של הרב קוק.
- עריכת כתביו בידי בנו צבי יהודה.
- עידוד האח לקבוע עתים לתורה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ב טבת תרס"ח[4].

אח יקר ואהוב שמואל שליט"א[5].

עברו ימים רבים ולא כתבתי לך, יקירי, מפני טרדות נפשי הרבות.

כן מעניני הרוחניים ידעת, שגדול מאד הוא חפצי ובידי אין עולה כלום בעוה"ר[6]. אין לי עם מי להשיח לבבי, לא מזקנים ולא מצעירים, שיוכלו להגיע עד קרוב לנקודת חפצי, וזה מיגעני הרבה.

הכתבים שהעתקתי בקצת הטבה, מוצא צב"י[7] שי'[8] שהנם צריכים עדיין עיבוד וסידור, והצדק אתו. אבל כמעט א"ז[9] ביכלתי. הוא שי' התחיל להעתיקם עוד מחדש, ע"פ[10] סידור שהציע שאולי יהי'[11] יותר מקובל, אבל מי יודע אם יהי' זריז בעבודתו שלא להניחה. הנני משליך על השי"ת[12] יהבי בין בעניני הגשמיות ובין בעניינים הרוחניים. ה"דורות הראשונים" קבלתי, וערכתי לו מכתב בתודה ובהערות מענין ספרו, והזכרתיו ג"כ[13] ע"ד[14] רעיוני, אולי תהי'[15] מאת ד' לצאת פעולה לטובה, אפי'[16] ע"י[17] מי שאינו הגון וכדאי כמוני בענייי.

כתוב נא, יקירי, מכל אשר עמדך לטובה, ומה טוב יהי' אם תוכל לשמחני, כי עתה בהיותך בודד וברשות עצמך הנך קובע ג"כ עתים לתורה, אשר ידעתי נאמנה כי כן הוא ג"כ חפצך הטהור הפנימי.

אחתום בברכה ועתרת שלו'[18], כנה"י[19] ונפש אחיך מצפה אשרך מברכך באה"ר[20],

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
6. בעוה"ר - בעוונותינו הרבים

7. צב"י – צבי יהודה (בנו של הרב קוק)
8. שי' – שיחיה
9. א"ז – אין זה; ב"של א"ז הרב": אבי זקני
10. ע"פ – על פי
11. יהי' – יהיה
12. השי"ת – השם יתברך
13. ג"כ – גם כן
14. ע"ד – על דבר
15. תהי' – תהיה
16. אפי' – אפילו
17. ע"י – על ידי
18. שלו' – שלום
19. כנה"י – כנפשו היקרה
20. באה"ר – באהבה רבה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קיא

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ב' אדר ראשון תרס"ח - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

תשובה לשאלותיו של ר' יצחק אייזיק הלוי על רבנים במושבות. בהוראת איסור והיתר רב במקום יועיל מאוד. בדיני ממונות עדיף בית דין מרכזי של הרבנות הכללית ביפו, וראוי לחבר אליה גם את מושבות הגליל. צורכי הציבור מנוהלים בידי ועדים. רבנים שהם דרשנים טובים ויראי שמים יפעלו הרבה. אברכי ירושלים אינם בטלנים אלא בחיצוניותם: יש בהם כשרונות גדולים, ואם יינתן שכר הגון ולבוש מותאם לבני אירופה יוכלו לשמש רבנים במושבות. הרב קוק גם כותב על דרכי הלימוד בירושלים, ועל הצורך במרכבה ובקופה כדי לסבב בשלושים המושבות.

עיקרי הדברים

- רבני המושבות: הוראה, דיני ממונות, צורכי ציבור, דרשות.
- בית דין מרכזי לכל המושבות ביהודה ובגליל.
- אברכי ירושלים - כישרונות שנחשבים בטעות לבטלנים.
- צורך באמצעים לסיבוב קבוע במושבות.
- הישיבה כפתח תקווה לישוב.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ב' אד"ר[4] תרס"ח[5].

לכבוד הדרת הרב הגאון הגדול, אוצר חמדת ישראל, מו"ה[6] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[7], מח"ס[8] היקר דורות-הראשונים, שלו'[9] וברכה מקודש.

כפי יכלתי אשיב בזה על שאלותיו של כ"ג[10]. ואכתב בתחילה את לשונו במכתבו הנכבד, כחפצו הטהור. .

"אם טוב הדבר ונחוץ להשתדל כי יהיו רבנים בכל קאלאניי', ככל אשר הוא בכל ערי ישראל ברוסיא, גם בעיר היותר קטנה, וזה יתן עז לתורה ולכל דרכי היהדות לכל פרטיהם".

ע"ז[11] אשיב, שברוסיא מחולקת היא עבודת הרבנות לשלשה חלקים ראשיים. האי' הוראת או"ה[12], הבי' דיני ממונות, הגי'[13] עסקי צרכי ציבור, לבד החלק הרביעי, שאיננו כולל את כל הרבנים, הוא חלק הדרשות. והנה מצד הוראות או"ה בודאי תסובב טובה גדולה, במצב היהדות של המושבות, במה שיהיי[14] להם במקומם רב מורה הוראה. אמנם מצד החלק השני, של ד"מ[15], הנה באה"ק[16] כל העניינים מסורים בזה לב"ד[17], והרבה פעמים צריכים לדון בכפיה בכח מסודר, מפני שכל סדר ההנהגה של הישוב תלוי בכח המשפט, ע"כ[18] הכרח הוא שיהיי כח המשפט כח היותר חשוב שאפשר. וכאשר הרבנות הכללית פה עה"ק נתחזקה בכח משטרה, והמושבות שביהודה הנן נשמעות אליי ב"ה, ע"כ אין כדאי הדבר להקטין את זה היסוד, גם יהיי[19] קשה מאד לחדש כח מוכרע בכל מושבה באופן שלא יזיק למנוחתה ולשלומה. ע"כ בזה החלק יותר טוב הוא להניח לע"ע[20] על המצב הראשון, וראוי עוד לעבוד בזה, ולקשר ג"כ[21] את יתר המושבות, שבגליל, שיהיו ג"כ זקוקים להנהגת הרבנות הראשית, כדי שיהיי

תוקף דיני תוה"ק[22] מתנהג על אדמת הקודש באופן מסודר וכללי. החלק הג', העוסק בצרכי ציבור. במושבות מעת הוסדן, הונהגו אצלן ועדים, שהם עסוקים בכל העניינים הציבוריים, ומנהיגים באמת את משטר העדה באופן הגון מאד ביחש להמצב החמרי, ממש כמשטר הפאליציי באירופא, ע"כ אין בזה מקום לעבודת הרבנות. אמנם אם יצליח ד' בידינו להשיג רבנים, שיהיו ג"כ דרשנים טובים באמת, ויהיו באמת יראי ד' וחושבי שמו, החפצים לרומם את קרן היהדות באה"ק, אשער שתהי'[23] פעולתם גדולה במושבות בע"ה[24]. ,

"אברכי ירושלים מוחזקים לבטלנים, כי מעולם לא ראו כי אם את ירושלים. לבדה, ועל כן עלינו לדעת אם ההכרח להביא לזה אברכים מופלגי תורה ויראי ד' באמת מארץ רוסיא, מאלה היודעים להלוך גם נגד החיים, ואשר יהי' בכחם למשך אחריהם את לבב הקאלאניסטים, או שאפשר הדבר למצא זה גם בירושלים, כי טובת תלמוד תורה דרבים בירושלים דורשת לקחת אברכים משם".

ע"ז אשיב, שהבטלנות של אברכי ירושלים אינה כ"א[25] בטלנות חיצונית. באמת נמצאים ביניהם בעלי כשרון נעלים, ופקחים מאד בהויות עולם, נוסף על חשיבותם בתורה וביראת שמים, אלא שההלבשה המזרחית המוזרה לבני אירופא, שבני הישוב החדש הנם מהם, היא עושה אותם מוחזקים לבטלנים. אבל מובטחני, שאם רק ימצא אוצר של כספים בידי אחינו היראים באשכנז, ויוכלו לקבע פרס הגון וחשוב, באופן המספיק לפרנסה בכבוד, לרבני המושבות בעתיד אי"ה[26], אלא שעם זה יגלו דעתם שהם חפצים שתהי' התלבשת של הרב במדה של מיזוג, באופן שיהי' מקובל ג"כ על הבריות בעלי נימוס אירופי, שאז לא תהי'[27] מזה מניעה, וממילא תוסר חזקת הבטלנות מאברכי ירושלים, ונוכל למצא מהם רבנים כאלה, שיוכלו לפעול לטובה על מצב היהדות שבמושבות.

בהערה כותב כי[28]: "יחד עם זה נרצה לדעת באיזה אופן אפשר לתקן דרכי הלימוד בירושלים, אשר נשתומם לראות כי עד היום לא יצא מירושלים עצמה לא לבד גדול הדור, כ"א גם לא תלמיד חכם גדול ומצויין, ואין ספק שזה הוא מפני שהאברכים שם, גם היושבים באהלי התורה, יעסקו בדקדוקי עניות, ואינם יודעים דרכי הלימוד אשר הורו לנו רבותינו הגאונים, כהש"ך[29] בחו"מ[30], המשנה למלך והפרי חדש, המחנה אפרים והקצות החשן, הנודע ביהודה ורבינו עקיבא איגר זצ"ל[31] ודומיהם".

האמת אגיד לכבודו, שאין דרכי הלימוד בירושלים צריכים תיקון בנוגע לידיעת סדר הלימוד. יש להם להלומדים כל סגולות הלמדנות לא פחות מהמצויינים שבחו"ל[32]. יודעים הם היטב את דרכי גדולי האחרונים, ועסוקים הם ג"כ בחידושים ופלפולים, ע"פ[33] אותה הדרך הכבושה ללומדים, מאז הופיעו ספרי גדולי האחרונים בעולם. והסיבה שלא יצא מירושלים עצמה גדול הדור, במובן של הפרסום, הוא באשמת המצב. כי גדול הדור אפשר שיתפרסם או ע"י[34] רבנות חשובה, או ע"י ספרים שידפיס. ושתי אלה יחד לא היו באפשר בארץ ישראל בכלל, וק"ו[35] בירושת"ו[36] בפרט. לרבנות, ודאי שאין מקום לכתרים הרבה בעיר אחת, ובכללות אה"ק[37] הלא היו רק ארבע הערים הידועות. ולספרים, העניות הלא היא גדולה עד שאין לחשוב כלל ע"ד[38] הדפסת ספרים, כי איפו יוקח הכסף להדפסה, ומי יקנה אח"כ[39] את הספרים הנדפסים, וכמה גדולי עולם נמצא בירושלים, שאינם כותבים כלל את חידושיהם, וכן הי'[40] תמיד. ובאמת אגיד לכבודו, שאנשים שהם גדולים בתורה, ממש ככל גאוני הדור המפורסמים,

נמצאים בירושלים גם עכשו, ואין אדם סופרם, ובעצמם הנם ג"כ שפלים בעיניהם, ואינם יודעים כלל את ערכם. מובן שכאלה הנם מעטים במציאות, אבל ישנם. והלא מספר גדולי הדור באמת הוא מועט מאד גם בחו"ל[41], המרובה באוכלסין כ"י. וע"ד[42] ת"ח[43] גדולים ומצויינים, נמצאים ב"ה לעשרות ת"ח, הראויים לעמוד בשורה הראשונה עם כל המצוינים שבחו"ל, אלא שהעניות מדכאת את רוחם, וצריכים אוהבי תורה שבחו"ל להשתדל ביחוד בתקנת מצבם. ולא היתה ירושלים בפרט, ולא א"י[44] בכלל, צריכה לבקש רבנים מן החוץ מצד חסרון גדולת התורה שבת"ח[45] שבא"י[46], כ"א מצד חסרון הפרסום שלהם, ומצד מניעת השמוש הנסיוני, בהנהגת רבנות, שהי'[47] מוכרח להיות לרגלי החרבן הנורא, בעוה"ר[48], השורר בא"י[49].

אמנם יותר ויותר עלולה היא א"י בכלל וירושלים בפרט לתן, כאשר יתוקנו החסרונות, שבאו לרגלי העניות הנוראה. שאוירא דא"י[50] מחכים הננו רואים בחוש. לא מצאתי כמעט ילד הדיוט (אידיאט) אחד מכל ילדי אה"ק, וכל הנולדים באה"ק כולם הם בטבעם חדי השכל ופקחים מאד, שלמרות כל עניותם הנוראה, וכל מה שסבלו מצרות המצב, ודכאות הרוח של החרבן, המדכא את הנפש, לא הספיק לטמטם את אור שכלם, והנם מלאים דעה ושכל טוב.

אמנם לא לבד להיות גדולים בסברא ופלפול סוגיות מוכשרים הנם בני אה"ק. להם יש חוש עליון, ועריגה פנימית לדברים עליונים ודעות נשגבות, שאם תנתן להם הרוחה הגונה עלול הדבר שיעמדו מקרבם גדולי עולם, שיושיעו את ישראל ישועה רוחנית, בהארת אור חכמה עליונה והתנוצצות רוח הקדש כימי עולם. .

"לדעת הדרך הטובה והישרה איך לחנך את נערי הקאלאניסתים, שיהיו שומרי תורה ומצוה, ורוח מלא יראת ד', וכי גם אלה אשר ישארו אכרים פשוטים, תהי' גם להם ידיעת בית רב בתורה, ובעלי הכשרונות יהיו מוכנים עד כי יוכלו גם להשתלם בתורה ולצאת לפעלה".

זאת השאלה היא מחוברת עם השאלה שלאחריה. .

"אם נוכל להיות בטוחים, כי בהוסד שמה בתי תלמוד תורה ישלחו רוב הקאלאניסתים את ילדיהם".

זה תלוי רק אם יהי' בידינו יכולת ורצון, ליסד בתי תלמוד תורה כאלה, שימצאו בהם כל אותם הדברים הטובים הנמצאים עכשיו בבתי הספר, וההפרש יהי' רק מה ששם משפיעים בכונה מיוחדת, ע"פ חפץ המיסדים והמורים, רוח בער והרס, ובבתי הת"ת[51] תהי' ההשפעה מלאה רוח תורה ואמונת ד' ותורתו באמת. אבל מה שנוגע למשטר ולסדרים, לנקיון ולהנהגת הבריאות, למדעים ולכל הרגשות הבריאים הנהוגים אצל המתקדמים המהרסים, הכל צריך שימצא בבתי הת"ת. אז אין ספק שרוב הקולוניסטים, וכולם כמעט, ישלחו את ילדיהם דוקא לבתי ת"ת[52] כאלה, ובזה ננצח את בה"ס[53] הכפרניים כולם, בעה"י[54]. .

"אם ילמדו בת"ת[55] גם שפת המדינה, אם אפשר להשיג שם מורים יהודים כשרים אשר תחלתם וסופם יראת שמים".

אני מסופק בפירוש התחלת הסעיף, אם כונת כתר"ה[56] היא אם בהת"ת[57] שכבר נוסדו באיזה מושבות ילמדו גם שפת המדינה, או אם כונתו אם להבא, כשיוסד בית לת"ת[58], ילמדו שם שפת המדינה. איך שיהי' כאן אנו נוגעים במקום הכאב. ואפרש מעט את הדברים.

זה כחמישים שנה ויותר, אשר התחילו אוהבי השכלה, מצדדים שונים, להשפיע על ירושלים בפרט, ועל א"י בכלל, רוח של השכלה. והנה כפי אשר ידענו את הפחד הנפרז מההשכלה, שהי' שורר בכל גבול ישראל, שבקרבו הי' מונח ג"כ יסוד של אמת, כמובן עלה בירושלים ובא"י[59], מצד ריבוי החסידות והיראה הנמצא בם, ומצד מצב העניות וההפרדה מכל העולם החי המעשי וכל תהפוכותיו, במדה יותר גדולה, עד אשר הביא לגדישת הסאה. וחכמי אה"ק, שהיו בהם כמה גאונים וצדיקים באמת, גזרו בח"ח[60] איסור על כל חכמה של חול ועל כל שפה זרה, ולא השאירו היתר גם לשפת המדינה, והחזיקו את הדבר בחומרות רבות, ביחוד השתמשו בזה באישיותו הגדולה של הגאון המפליא ריי"ל[61] זצ"ל. עכשו לפי מצב הזמן מוטל איסור זה כעול-ברזל על צוארי האנשים יראי-ד' ותמימי-דרך, כי אין להם שום עצה בחינוך בניהם. הם רואים עין בעין, כי א"א[62] להתקיים ולהחזיק מעמד, לפי תנאי החיים החדשים, בלא שפה ומדע. וכל פורקי עול תומ"צ[63] מחנכים את ילדיהם בבה"ס[64], ומכשירים אותם למלחמת החיים בתכלית השלמות, ורק הילדים של ההורים שהם קשורים בקדושת תורה ואמונה נשארים נחשלים בארחות החיים. אנכי העני מאז באתי פה גליתי את דעתי ליחידי-סגולה, שלא טוב הוא הדבר להחזיק במעמד כזה. עלינו להיות רואים את הנולד, ולהקדים רפואה למכה. הודעתי את דעתי, שאנו מחוייבים, משום "עת לעשות לד'", להכנס בפרצה היותר דחוקה רק להכשיר את הבנים, המתחנכים ע"י הוריהם ומוריהם בדרך התורה והמצוה, למלחמת החיים בשפות ומדעים היותר נחוצים. והנני מעלים עין מאותם שיסדו חדר מיוחד ולקחו מורים ללמוד לשון ומדע הנחוצים, והם מתנהגים בדרך התורה והיראה, אע"פ[65] שהוא הרבה נגד השיטה הקבועה לחוש לאיסור של חכמים הראשונים ז"ל[66]. ומ"מ[67] כשיבא הדבר לידי מעשה, שנהי'[68] אנחנו בעצמנו המיסדים והעושים, נהי'[69] צריכים להצעת דברים, בדרך משא ומתן של הלכה, בערך האיסור, והטעמים המספיקים להתירו ע"פ התנאים הראויים.

מובן של "שפת המדינה" פה איננו מדויק. כי שפת הממשלה, היא השפה התורכית, אין בה שום צורך בסדרי החיים הקבועים, ומעטים הם מאד המשתמשים בה. אמנם ראוי מאד שיהיו לנו לכה"פ[70] מצויינים יחידים בין ת"ח היודעים אותה, כדי שיוכלו להתקבל אצל פקידי הממשלה הגבוהים באורח כבוד. אמנם השימוש המעשי הוא בשפה הערבית, ודיבורה מסגלים להם רוב ילידי הארץ, גם בלא לימוד, ולכתיבתה ודקדוקה לא נמצא כ"כ[71] ערך חשוב, ועכ"פ[72] לא תספיק לצרכי החיים והמסחר כ"א אם תהי' מצורפת לידיעה של שפה אירופאית, כאנגלית וצרפתית, ולזה ראוי להגיע.

ממוצא דברינו ידע כ"ג, שבהת"ת[73] שכבר נוסדו עוד לא ילמדו שום שפה, ובאותם שנקוה שיוסדו בעה"י צריכים אנו לתקן את הדרך לזה באורח שלו' וקדושה, שיהי' רוח חכמים נוחה הימנו. ומזה באה ג"כ תולדה, שקשה הדבר פה מאד למצא מורים לשפות, שיהיו בדוקים ביראת שמים. כי ע"פ רוב אותם שלמדו שפות למדום באיסור, ונטו כבר אחרי החיצונים, מחבלי הכרם. ואם ימצאו יחידי סגולה, לא

יספיקו לכל בתי התי"ת. ע"כ ראוי ונכון יהי' לשלח כאלה מחניכי היראים שבגרמני', עד אשר תסולל לנו בהיתר דרך כבושה לזה, כהא דשמואל "והכל לשם שמים". .

איזה קאלאני' מוכשרת יותר להתחיל ממנה".

בזה אין להכריע דבר, כי כולן הנן נצרכות לזה מאד. השפעת בתי הספר היא מזקת ומחרבת את א"י, ובתי התי"ת עוד לא באו למטרתם מפני חסרון ההשלמה העולמית המוכרחת, החסרה עדיין מהם, שהסיבה הראשית לזה היא מיעוט היכולת של העסקנים, ומצטרף ג"כ הרגל הדעת לשנאת כל חדש. אבל אם נתאגד יחד, חכמי לב מוחזקים בתורה ויראת שמים, נוכל לתקן הרבה בע"ה. מ"מ[74] ראוי להקדים את הקולוניות העזובות, שאין בהן ת"ת כל עיקר, ואח"כ[75] לפנות לתקן את אותן המושבות שיש בהן בתי ת"ת, אלא שאינם מסודרים כראוי. את המצב, של מושבות הגליל לא אדע. אמנם היותר קרובה ליהודה היא המושבה סאמארין (שומרון), שלה ראוי להקדים הצלה. כי שם נעצה השיטה הצרפתית את יתדה, וחרשי-משחית נלוו עמה, ורחוקה היא מכל עיר מערי-הקודש, ומ"מ נמצאים בקרבה אנשים רבים, הנוהים בכללם אחרי חינוך ישר ומקובל ביראת ד' באמת, מתוקן יפה עם דרכי החיים.

והנה אחד מהתיקונים היותר גדולים, שבהחזקת היהדות במושבות, הוא שאהי'[76] אנכי בעניי מסבב מפרק לפרק במושבות, להשגיח על דרכי היהדות הכוללים, ולדרש דברי תוכחה ומוסר השכל. אבל צריך לזה הוצאה חשובה, כי אנו מוכרחים להנהיג את הרבנות, הכללית בדרך כבוד, וק"ו שלא להשפילה ע"י קבלת שום טובת הנאה מאותם שאנו חפצים להאיר את דרכם בקודש. וע"כ[77] ראוי שתהי' אצלי מוכנה תמיד מרכבה, כדי לסבב על כל המושבות הנפוצות ביהודה ובגליל, העולות למעלה משלשים במספר, והנן עזובות באין דורש ומבקש. ואנכי יודע ועד כמה גדולה היא השפעת הסיבוב המכובד והשיחה והדרשה וכל ארחות הקירוב, אבל צריך ע"ז קופה הגונה. אולי מאת ד' תהי' זאת, שיוחל אור חדש להאיר על אדמת הקודש בישוב החדש, לקשרם בעבותות אהבה לתורה ויראת ד', ותהי'[78] צדקת המעשים לזה שלמה ותקותם לדור דורים.

והישיבה, כשיזכנו השי"ת[79] להוציאה אל הפועל, בה יהי' פתח תקוה לכל, לשאלת הרבנים, לשאלת המורים, ולכלל כבוד התורה והיהדות בישוב החדש, ולקשר קבוע ופנימי לישוב החדש עם הישן, ולשניהם יחד עם כללות תפוצות ישראל בגולה.

וצור ישראל יופיע על עצתינו, ויהי'[80] עמנו בכל פעלנו. והי'[81] זה שלו' וברכת ד' וטובו, כנפשו הרוממה ונפש דורש"ת[82] הק'[83] באה"ר[84] ורגשי כבוד והדר,

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

דברים רבים מאד יש לדבר ע"ד תקון המצב של ת"ח הצעירים, ביחוד של א"י בכלל ושל ירושלים בפרט, וע"ד עניני הרבנות של הישוב החדש, וע"ד הצורך של התקשרותם עם גדולי עמנו בכל הגולה, ונחשך למכתבים הבאים בעה"י. הנ"ל[85]

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. אד"ר - אדר ראשון
5. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
6. מו"ה - מורנו הרב
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. מח"ס - מחבר ספר
9. שלו' - שלום
10. כ"ג - כבוד גאונו
11. ע"ז - על זה
12. או"ה - אומות העולם
13. הג' - הגאון
14. שיהי' - שיהיה
15. ד"מ - דיני ממונות; "תנא ד"מ": תנא דבי מנשה
16. באה"ק - בארץ הקודש
17. לב"ד - לבית דין
18. ע"כ - על כן
19. יהי' - יהיה
20. לע"ע - לעת עתה
21. ג"כ - גם כן
22. תוה"ק - תורתנו הקדושה
23. שתהי' - שתהיה
24. בע"ה - בעזרת השם
25. כ"א - כי אם
26. אי"ה - אם ירצה השם
27. תהי' - תהיה
28. כ' - כבוד
29. כהש"ך - כ + הש"ך: הש"ך - שפתי כהן
30. בחו"מ - בחושן משפט
31. זצ"ל - זכר צדיק לברכה
32. שבחו"ל - שבחוץ לארץ
33. ע"פ - על פי
34. ע"י - על ידי
35. וק"ו - וקל וחומר
36. בירושת"ו - בירושלים תבנה ותכונן
37. אה"ק - ארץ הקודש
38. ע"ד - על דבר
39. אח"כ - אחר כך
40. הי' - היה
41. בחו"ל - בחוץ לארץ
42. וע"ד - ועל דבר
43. ת"ח - תלמידי חכמים
44. א"י - ארץ ישראל
45. שבת"ח - שבתלמידי חכמים
46. שבא"י - שבארץ ישראל
47. שהי' - שהיה

48. בעוה"ר - בעוונותינו הרבים
49. באי"י - בארץ ישראל
50. דאי"י - דארץ ישראל
51. התי"ת - התלמוד תורה
52. תי"ת - תלמוד תורה
53. בהי"ס - בית הספר
54. בעהי"י - בעזרת השם יתברך
55. בתי"ת - בתלמוד תורה
56. כתר"ה - כבוד תורתו רום הדרתו
57. בהתי"ת - בהתלמוד תורה
58. לתי"ת - לתלמוד תורה
59. ובאי"י - ובארץ ישראל
60. בח"ח - בחרם חמור
61. ריי"ל - רבי יהושע לייב / רבי יהודה ליב - שם אדם
62. אי"א - אי אפשר
63. תומי"צ - תורה ומצוות
64. בבהי"ס - בבית הספר
65. אע"פ - אף על פי
66. ז"ל - זכרונו לברכה
67. ומי"מ - ומכל מקום
68. שנהי' - שנהיה
69. נהי' - נהיה
70. לכהי"פ - לכל הפחות
71. כי"כ - כל כך
72. ועכי"פ - ועל כל פנים
73. שבהתי"ת - שבהתלמוד תורה
74. מי"מ - מכל מקום
75. ואחי"כ - ואחר כך
76. שאהי' - שאהיה
77. ועי"כ - ועל כן
78. ותהי' - ותהיה
79. השי"ת - השם יתברך
80. ויהי' - ויהיה
81. והי' - והיה
82. דורש"ת - דורש שלומו ותורתו
83. הק' - הקטן
84. באה"ר - באהבה רבה
85. הנ"ל - הנזכר לעיל

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קכה

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ג' אדר שני תרס"ח - יפו **נמען:** אחיו, הרב דובער הכהן

הרב קוק מציע לאחיו לחדש קשר מכתבים קבוע. הרב קוק מספר על חדשותיו: דיין נוסף בבית הדין, התקרבות ל'שומרי תורה', ומחלקת מלאכה ב'שערי תורה' שמייצרת ארונות ברזל. רבים תומכים בישיבה, ובהם ר' יצחק אייזיק הלוי ו'המזרחי' בגרמניה. הרב קוק שואל אם רבני רוסיה פועלים להצלת היהדות, ומעודד לצאת מ'שב ואל תעשה'. לאחיו הרב קוק ממליץ על חזרה קבועה על הרמב"ם, ומבקש ממנו לנחם את גיסם רב רגולה. על האתרוגים הרב קוק כותב שיש לאסוף כוחות.

עיקרי הדברים

- מחלקת מלאכה ב'שערי תורה' - בניין הארץ המעשי.
- התומכים בישיבה.
- קריאה לרבני רוסיה לפעול.
- המלצה ללימוד רמב"ם כסדר.
- אתרוגי ארץ ישראל.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ג' אדר ב' תרס"ח[4].

שלו'[5] וברכה מקודש לכ'[6] אחי יקירי ומחמדי הרב הג'[7] המפורסם לשו"ת[8] מוהר"ר[9] דובער הכהן שליט"א[10] ונ"ב הרבנית תחי'[11] והבנים והבנות שי'[12] לאוי"ט[13] ברב טוב ונחת.

אחרי זמן רב של תקוה לקריאת נעימת ימינך, אח יקר, קבלנו את מכתבך הגלוי, אשר כפי הרגלנו, להיות מן העשירים המקמצים במכתבים, גם זה נחשב לנו לאושר. ב"ה על השלו'[14] אשר עמכם. הנני קורא לך, אחי יקירי, והנני כולל גם את נפשי גם בקריאה זו, שכבר בא מועד שנשוב מעצלות זו, ויותר טוב שנהנה עצה ותושי' איש מאחיו, בארוכה או בקצרה, הכל לפי הזמן, ולהשיב את נפשנו כפעם בפעם במכתבי ידידות, מכתבי אחים, ולא מכתבים של בני חבורה המכירים זא"ז[15] במקצת. אותי אף שיש לדון לכ"ז במדה הגונה, מ"מ[16] איני חפץ להצטדק לגמרי, הרבה גורמת ג"כ[17] חלישות הגוף, ויותר מכל אלה חלישות הנפש, שהיא מום מוסרי, שע"י[18] הבחירה אפשר לרפאותו, פשוט לשוב מזה החטא של מניעת הטוב, ד' יכפר בעד. אמנם לא תחשוב. אחי יקירי, שמגוזמת היא הצעת טרדותי. הנני באמת ג"כ עמוס בעול גדול, עול של מעשה ועול של מחשבה ורעיון. מה מאד הומה רעיוני בראותי לפני כר נרחב לעבודת אמת. עבודת ד' הבהירה בעד עמנו וארצנו, בעד אור עולם, ורב טוב מונעת העצלות, של כבדות האברים וכבדות הרוח. בימים הללו נעשה משטר לטובה אצלינו, בהליכות הבי"צ[19] בהוספת דיין אחד גדול בתורה ורצוי לבריות, ואקוה שעי"ז[20] יוקל לי העול המעשי במעט. החילותי להיות מתקשר מעט יותר עם אגודת "שומרי תורה", מה שלא עשיתי כן בתחילה, מפני שינויי דעות שחששתי להם, אקוה שיוכשר הענין יותר בע"ה[21]. בת"ת[22] שע"ת[23] פה הוקמה ע"פ[24] הרשאתי מחלקה למלאכה, והיא הולכת ומתגדלת, ואקוה שתתן כבוד לשלומי אמוני ישראל, להודיע לכל, שהננו חפצים בבנין הארץ

המעשי. עתה כבר עסוקים הם בתעשית ארונות הברזל לבתי האוצר, אשר לא יפלו בשכלולם מהמובאים מאירופא, והפירמה של "בית מלאכה לשע"ת" תתנוסס עליהם. לפי דעתי ראוי לשמח ע"ז[25] ב"ה. - ע"ד[26] הישיבה, רבות הנן המחשבות, אצל היראים באשכנז עשה הענין רושם גדול. הרב ר"י אייזיק הלוי, בע"ס[27] דורות ראשונים, הוא קרוב להיות ג"כ מהעוזרים, ויש לו יד חזקה במערב. ה"מזרחים" משם מצדם ג"כ חפצים להכנס בזה, ומצדדים אחרים ג"כ יוכל עזר להמצא, אמנם הדבר צריך להיות מותחל דוקא בגדולה, כראוי לכבוד אה"ק[28] ואור תורה אשר בקרבה.

חפצתי מאד לדעת אם עושים רבני רוסיא איזה דבר להצלת היהדות בארצם, ומה המה דרכי פעולתם, ואם אפשר להתאגד עמם. כמדומה שכבר הגיע הזמן להתעורר משינה הליטרגית של שוא"ת[29], ולחפש דרכים, דרכי חיים, חדשים וגם ישנים, לעזרת ישראל. תמה אני אם יש מי שפטור כעת מעבודה זו, אסור להיות ענותן בזה, כל יד פועלת, מעט או הרבה, מצלת קמעא ומצטרפת לחשבון גדול, רק שתהי'[30] העשי' בשיקול דעה ושכל, לא רק בהמיית הרגש שבלב, המעורב בשמרים בלתי מזוקקים כלל.

אולי תוכל להודיעני איזה רושם עשתה החוברת "בנין האומה" של הרב רפ"ל[31] נ"י[32]. למרות שיבושי הדקדוק שלה, ועוד מגרעות טכניות, יש לה ערך הגון, אבל מסופקני אם נמצאו שומעים ומתעוררים.

כתוב נא בפרטיות מכל אשר עמדך לטובה, ובסדר לימודך. כמדומה שראוי להתרגל הרבה בחזרת רמב"ם[33] כסדר, פרק או פרקים בכל יום, כפי האפשר, פעם בלא נו"כ[34] ופעם עם נו"כ היותר עקריים, אבל העיקר החזרה ההקפית, שבהמשך הענין כמדומני שעתיד ספר "היד" להיות המעין המרכזי לת"ח[35], ע"פ סדרי הלימוד שבהכרח יחודשו.

גיסנו הר"י[36] שי' כתב לי, שיש תקוה שתמצא לפניו ישיבה במקום מושבו, אם יוכל למצא ממנה את פרנסתו בכבוד הייתי מזה מלא רצון, אע"פ[37] שהייתי חפץ יותר שנוכל כולנו להקבץ במוקדם היותר אפשרי לאה"ק[38] לעבוד יחד את העבודה הגדולה, שראוי לעבוד בקרבה, ולד' הישועה.

בטח ידעת את האסון של גיסי הרב מראגאלא שי', ינחמהו ד', ראוי להתקרב אליו ולנחמו, הוא מתאונן על בדידותו, ולפעמים במכתב וקשר ידידות מחיים ומעודדים איש נכה-רוח במצב כזה. - משמואל שי' מסתמא יגיעוך מכתבים, הוא יותר זריז ממני. ב"ה שהוא קובע עתים לתורה, ואהוב לבריות בעיה"ק[39] ת"ו יצליחהו ד'. הנני כופל את הצעתי, שנתחיל מעתה לסדר בע"ה באופן יותר מלבב את מרוץ אגרותינו, ונסבב בזה קורת רוח הגון וכשר לעצמנו, ויותר מזה לאיזה ענין כללי, ע"י[40] אגד רוחני שלנו ברצות ד' דרכנו.

ע"ד האתרוגים, ראוי לעזור ולקבץ כחות כפי היכולת. מה הומה הלב אחרי הידיעה, של ברור ההרכבה של כל האתרוגים של ידי נכרים, וברור הכשרות של אתרוגי אחב"י[41], והחשבון הברור של טובת ישוב א"י[42] היוצא מזה, והעינים סגורות, אין חש ודורש. מ"מ ב"ה שפעלי לא הי'[43] לריק, ועוד לו עתיד גדול, אודה לד' חסדו.

והנני חותם בברכה באה"ר[44] ונאמנה, כנה"ר[45] ונפש אחיך קשור באהנ"פ[46] ודוש"ת[47] מהררי קודש,

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. שלו' - שלום
6. לכ' - לכבוד
7. הג' - הגאון
8. לשו"ת - לשם ולתפארת
9. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
10. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
11. תחי' - תחיה
12. שי' - שיחיה
13. לאוי"ט - לאורך ימים טובים
14. השלו' - השלום
15. זא"ז - זה את זה
16. מ"מ - מכל מקום
17. ג"כ - גם כן
18. שע"י - שעל ידי
19. הבידי"צ - הבית דין צדק
20. שעי"ז - שעל ידי זה
21. בע"ה - בעזרת השם
22. בת"ת - בתלמוד תורה
23. שע"ת - שערי תורה (שם מוסד חינוך ביפו)
24. ע"פ - על פי
25. ע"ז - על זה
26. ע"ד - על דבר
27. בע"ס - בעל ספר
28. אה"ק - ארץ הקודש
29. שואי"ת - שב ואל תעשה
30. שתהי' - שתהיה
31. רפי"ל - שם אדם - דורש פענוח
32. נ"י - נרו יאיר
33. רמב"ם - רבי משה בן מימון
34. נו"כ - נושאי כלים (מפרשי השולחן ערוך)
35. לת"ח - לתלמידי חכמים
36. הר"י - הרב רבי שם שמתחיל באות י (כגון יעקב / יצחק / יוסף / יהודה / ישראל) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
37. אע"פ - אף על פי
38. לאה"ק - לארץ הקודש
39. בעיה"ק - בעיר הקודש
40. ע"י - על ידי
41. אחב"י - אחינו בני ישראל
42. א"י - ארץ ישראל
43. הי' - היה
44. באה"ר - באהבה רבה
45. כנה"ר - כנפשו הרמה

46. באהנ"פ - באהבת נפש
47. ודוש"ת - ודורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קלו

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ז' אייר תרס"ח - יפו **נמען:** הרב אביגדור רבלין

הרב קוק מתנצל על שלא כתב ומודה על 'דורות הראשונים'. הרב קוק מעיר שרוחו של המחבר שונה מרוחו: הספר 'לבוש קרבות', ואילו הרב קוק איש שלום מזרע אהרן. עם זאת הרב קוק מעריך את הספר ואת מחברו. הרב קוק תומך בביקור של המחבר בארץ, אבל ב'שערי תורה' ביקשו לדחות את הנסיעה מחמת דוחק כספי.

עיקרי הדברים

- הבדל השקפה עם מחבר 'דורות הראשונים': קרבות מול שלום.
- 'ברית השלום' של בני אהרן.
- ביקור מתוכנן בארץ ישראל.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ז' אייר תרס"ח[4].

ידי"נ[5] וחביבי הרב הנעלה בתוי"ר[6], כבוד אומר כולו, מוהר"ר[7] אביגדור ריבלין שליט"א[8], שלו'[9] באה"ר[10] וכט"ס[11].

זה לי זמן כביר, ידידי, שלא כתבתי לו, גם נתחייבתי תשובה על מכתבים רבים שלא עניתיו, וכל אלה יוכל לזקוף בטח רק על חשבון טרדותי המרובות. וחולשתי הגורמת שהטרדות הנן מיגעות, ופעמים רבות נחשב לחשבון גדול אפילו כתיבה קלה וקטנה. יאמין לי אהו"נ[12], שלא יזוז זכרו הטוב ואהבתו הנאמנה מלבבי, ותמיד זכור נזכרהו באהבה ובחבת אמת.

כמדומה לי ששכחתי מלהודות לכת"ר[13] על ספרי "דורות הראשונים" שהוא"ל[14] המחבר הגנ"י[15] לשלחם אלי, בודאי ע"י[16] סיבוב כת"ר[17]. אמנם מסידור חליפות המכתבים הנני משער, כי רוחו שונה מרוחי, וכן אני רואה בסגנון הספר. הוא לבוש קרבות מראש עד רגל, אמת שמלחמת ד' הוא נלחם, ואנכי הנני איש שלו' ורודף שלו', אפילו במקומות כאלה שרב בנ"א[18] אינם מעלים על דעתם שגם שם נמצאהו, אבל כך היא מדתי, וביחוד דמזרעא דאהרן קא אתינא, שברית השלו'[19] נאמנת לו. ע"כ[20] כמדומה לי שאיני מוכשר לסגל לי את קישורו למחשבותי והלך-נפשי, החפצים להתגלות בפעולות על אדמת קדשנו. מ"מ[21] חשוב לי מאד ספרו ואישיותו. מי יתן וירבו הולכים בעקבותיו, אז מכולהון יחד, הדורכים כ"א[22] בשבילו, תסתיים שמעתתא להזהיר את זוהר הרקיע הפרוש על ראשנו מלמעלה.

הרעיון של ביאת כבודו לאה"ק[23], לראותה, ולראות את חיי עמנו ההולכים ופורחים בראשית אביבם על אדמת אבותינו, וממילא לראות ג"כ[24] את המוסד אשר בגללו הוא עובד, ואת עתידו אם יושפעו עליו כחות הגונים, הוא דבר נכון מאד. כמובן לא ילכו הגבאים עמדו לבתי משפט ע"ד[25] ההוצאות, ואם ירצו שיסבול גם מצדו לחלקו אין הפשרה רחוקה, והענין שוה ורחוק מהפסד, וקרוב לשכר רוחני בודאי של ראית ארץ חמדתנו תובב"א[26].

אחתום בברכה וכט"ס, כנה"ר[27] ונפש ידי"ע[28] הנאמן באהבתו ודוש"ת[29] באה"ר.

הק' אברהם יצחק ה"ק

פליאה בעיני, שלא קבלתי המכתב הנדפס שהזכיר במכתבו. הנ"ל[30]

אחרי הכתיבה העירוני מהשע"ת[31], שלע"ע[32] ראוי לעכב הנסיעה, מצד דוחק קופתם הם, עד אשר ירוח להם ויודיעו.

המכתב הנדפס קבלתי. ובטול הקדושין א"צ[33] לכאן כלל, והיתר הנשתטית הוא פשוט, הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. ידי"נ - ידיד נפשי
6. בתוי"ר - בתורה ויראה
7. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
8. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
9. שלו' - שלום
10. באה"ר - באהבה רבה
11. וכט"ס - וכל טוב סלה
12. אהו"נ - אהוב נפשי
13. לכת"ר - לכבוד תורתו
14. שהוא"ל - שהואיל
15. הגנ"י - הגאון נרו יאיר
16. ע"י - על ידי
17. כת"ר - כבוד תורתו
18. בנ"א - בני אדם
19. השלו' - השלום
20. ע"כ - על כן
21. מ"מ - מכל מקום
22. כ"א - כי אם
23. לאה"ק - לארץ הקודש
24. ג"כ - גם כן
25. ע"ד - על דבר
26. תובב"א - תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן
27. כנה"ר - כנפשו הרמה
28. ידי"ע - ידידו עוז
29. ודוש"ת - ודורש שלומו ותורתו
30. הנ"ל - הנזכר לעיל
31. מהשע"ת - מהשערי תורה
32. שלע"ע - שלעת עתה
33. א"צ - אין צריך

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קלז

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ב אייר תרס"ח - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

הרב קוק דוחה את הרמז שרבני ארץ ישראל מבטלים דעתם בפני השפעות חוץ. החובה עתה היא להכין בסיס ליהדות ארץ ישראל, ולכן צריך להמשיך כוחות חדשים שיהיו מוכשרים לחיי החברה, עם לימודי חול ושפות, ועם חכמת ישראל ודעת ה'. אי אפשר לשנות את המוסדות הקיימים, ולכן יש להקים ישיבה חדשה בישוב החדש. היא תכשיר רבנים למושבות, מחברים ומורים, ואחריה יקומו בתי מלאכה ובתי ספר לחקלאות. הצלחת הניסיון תשכנע את הישנים. כל ההנהגה הפנימית תהיה בידי שומרי אמונים.

עיקרי הדברים

- רבני ארץ ישראל עומדים על דעתם באמונה.
- ישיבה חדשה - רבנים, מחברים, מורים.
- לימודי חול ושפות לצד חכמת ישראל.
- בתי מלאכה ובתי ספר לחקלאות ברוח תורה.
- ביקורת על 'ישב ואל תעשה' של המוסדות הישנים.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ב אייר תרס"ח[4].

שלו'[5] וברכה לכבוד הרב הגאון הגדול, אוצר חכמה וכליל תפארת, מו"ה[6] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[7].

הנני מוצא חובה לעצמי להעמיד את כ"ג[8] שי'[9] על אמתת הדברים ביסוד פעולתנו לטובת אה"ק[10].

הנני רואה, שכת"ר[11] מזרז במכתבו, את רבני אה"ק שלא להפיל אפילו קוצו ש"י מדעתם, כאילו הורגלו הם לבטל את דעתם מפני השפעת חוץ. ידע אדוני שאין הדבר כן. אם נחפש בכל מלא רחב הארץ לא נמצא אנשים כ"כ[12] עומדים על דעתם, בקביעות ודיוק נמרץ, כמו רבני אה"ק, במה שנוגע לשמירת האמונה, וע"ז[13] אין הם צריכים שום זירוז. אמנם חובתנו עתה היא לאידך גיסא, אנחנו חייבים לראות את הנולד ולדאג בעד מצב היהדות הארצישראלית, שהיא במובן ידוע היהדות הכללית של כל ישראל, שיהי'[14] לו בסיס חזק לדורות יבאו. וזה אי אפשר כ"א[15] ע"י[16] מה שנמשיך כחות חדשים אל תוך המחנה המחזקת בעץ החיים של תורה ואמונה, באופן שיהי' להם מעמד נכון בחיים, ע"י מה שיהיו מוכשרים לחיי החברה, ע"י הידיעות הנחוצות בלימודי ידיעות העולם והשפות היותר מוכרחות, ועם זה להמשיך אורה עליונה של דעת היהדות במעלתה היותר עליונה, שהיא מגעת עד מרומי דעת ד', ע"י התרחבות ידיעת חכמת ישראל לכל מקצועותיה. ולזה צריכים אנו לחדש סדר הישיבות, ושינוי סדר זה לא יעלה בידינו בשום אופן אם נתחיל עם המוסדות שכבר הם קבועים. יוכל להיות בזה רק הונאת דברים משני הצדדים, אבל לא תועלת וקיום אור ד' על ישראל, שאנו מצפים לו. עלינו ליסד כעת ישיבה חדשה, ודוקא במרכז הישוב החדש, שהוא יותר נזקק לתחיה רוחנית, פה נוכל להאגד יחד בעצה אחת. תכלית הישיבה תהי'[17] בראש, שהמצוינים שיתחנכו בה יוכלו להיות רבנים במושבות, מפני שידעו יפה את העולם ואת החיים, ויוכלו להשפיע רוח דעת ואהבת תורה ויראת שמים של אמת במושבות, ויתר

החניכים יהיו ג"כ[18] אנשים שימשיכו עליהם אותו החן והפאר הראויים לבני תורה המעורבים בדעת עם הבריות, המוכשרים ביותר יוכלו להיות מחברים טובים בכל אותם המקצעות של תורה וחכמה, הדרושים לעבודה בדורנו, כדי להשיב לשם ד', לארץ ישראל ולישראל, את כבודם הראוי להם, והמוכשרים לפדגוגיה יוכלו להיות מורים טובים ומכובדים על הבריות, מלאים אור של חיים בריאים ורוח איתן של יהדות ואמונה שלמה, שיהי' כח בידם לעמד נגד הפרוץ המרובה של הפדגוגיה החדשה, ההולכת לבלע את כל קודש ד'.

ועם זה עלינו ליסד בתי מלאכה, ובתי ספר לעבודת האדמה, ממולאים ברוח תורה ואמונה, בדעה ושכל טוב, בחפץ טהור להבריא את הנשמה ואת הגויה הישראלית בארץ ישראל. וזה אמנם צריך שיבא אחר יסוד הישיבה הראשית. ואז כאשר חפץ ד' בידינו יצלח, ומן הניסיון יראו הכל איך הדרך הישרה היא באמת אותה שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, וכאשר יוכחו שכל אותם הפחדים הדמיוניים, שמפחדים מנהלי המוסדות הישנים, מפני כל שינוי לטובה, אע"פ[19] שהוא מוכרח מן התורה ומן השכל הישר, שהוא יסוד הסברא הברורה, שהם פחד לא הי'[20] פחד, ולהיפך ע"י שוא"ת[21] שלהם הסכנה היא בולטת, שכיון שכל המתחנכים תחת ידי בעלי תורה ויראה אינם מתכשרים ללכת עם החיים, לא מצד ידיעותיהם ולא מצד הנהגתם ונימוסיהם, ממילא נעשים הם בגדלם לאנשים חלשים, נמוגי רוח, ומוטלים על הציבור, וההולכים בדרך ההרס ההולכים ע"י זה ומתחזקים במפעליהם, אע"פ שסופם הוא הריסה מוחלטת, המורגש יפה למי שיש לו עין צופיה, - ואחר כל אלה הנני להעיר את כבודו, שרק אז כשיהי'[22] לנו על מה להראות באצבע, אז יודו לנו גם הישנים שכונתם לשם שמים, וממילא יתפשט החידוש לטובה על כל בתי החינוך והישיבות באה"ק[23], ויתרבה עז ותעצומות לעם הקודש בדרך אמת, העומד להיות קיים לעד, והעתיד להוציא ניצנים לתפארת, לשמחת א' ואנשים.

לכן למה זה נפזר בתחילה את כחותינו ללא הועיל, על דרישה של תיקון ביחד עם אחינו יחידי הסגולה הארטאדאקסים האשכנזים, על המוסדות של הישיבות העומדים בצביונם, טוב יותר שנחל בתחילה ליסד את המוסד החדש לנסיון, והננו יכולים להיות בטוחים כי נכח ד' דרכנו, וכשיצלח פעלנו בזה אז יהי'[24] לנו יתד הגון על מה לתלות את התיקונים הנדרשים בכל מרחבי אה"ק.

עם פ' נתן דברתי מקופיא, ע"ד[25] יסוד ישיבה פה למטרת חינוך רבנים בישוב החדש. יותר לא יכולתי לפי מצב נפשו להסביר לו. כמובן נקדתי לו, לא פעם אחת, כי ההנהגה הפנימית כולה מוכרחת היא להיות רק בידי שומרי אמונים, וביחוד היושבים בפנים והיודעים יפה את הארץ ואת מחסריה.

הנני מקוה, שאתכבד בתשובת כתר"ה[26] על יסוד דברי למעשה שלא באיחור זמן רב. כי הענינים הנם דוחפים אותנו בכל עת, להחל בפועל את אשר יהגה לבבנו זה כמה.

אחתום בברכה וכ"ט[27] מקודש, כנה"ר[28] ונפש מתכבד בידידותו ודוש"ת[29] באה"ר[30],

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש

3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. שלו' - שלום
6. מו"ה - מורנו הרב
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. כ"ג - כבוד גאונו
9. שי' - שיחיה
10. אה"ק - ארץ הקודש
11. שכת"ר - שכבוד תורתו
12. כ"כ - כל כך
13. וע"ז - ועל זה
14. שיהי' - שיהיה
15. כ"א - כי אם
16. ע"י - על ידי
17. תהי' - תהיה
18. ג"כ - גם כן
19. אע"פ - אף על פי
20. הי' - היה
21. שוא"ת - שב ואל תעשה
22. כשיהי' - כשיהיה
23. באה"ק - בארץ הקודש
24. יהי' - יהיה
25. ע"ד - על דבר
26. כתר"ה - כבוד תורתו רום הדרתו
27. וכ"ט - וכל טוב
28. כנה"ר - כנפשו הרמה
29. ודוש"ת - ודורש שלומו ותורתו
30. באה"ר - באהבה רבה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קמו

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ז סיון תרס"ח - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

פאול נתן (מ'עזרה') עוסק בבית ספר טכני בחיפה, ואין חשש שישיבות ירושלים יתחברו אליו. הרב קוק מבהיר שתכלית הישיבות היא תחיית התורה, ולא רק העמדת רבנים, אבל במצב הנוכחי צריך להקדים את המוקדם. במושבות של מאה משפחות ויותר אין רב, מלבד פתח תקווה, ובגלל זה ירוד מצב היהדות שם. אברכי ירושלים מוכשרים, והעניות היא שמשפילה אותם. לחיבור תלמידי החכמים לישוב החדש צריך ישיבה גדולה ומכובדת במרכזו.

עיקרי הדברים

- פאול נתן והטכניון בחיפה.
- תכלית הישיבות - תחיית התורה, ולא רק רבנים.
- חוסר רבנים במושבות.
- אברכי ירושלים והעניות.
- ישיבה מרכזית לחיבור הישובים.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ז סיון תרס"ח[4].

מקודש יענה אלקים שלומו, לאיש צדיק הולך בתומו, גדל-דעה משגב לעמו, כבוד הרב הגאון הגדול עטרת תפארת מוהר"ר[5] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[6].. וכל אשר לו, שלו'[7] וברכה, ברב טוב וחסד.

הנני נכון בזה להשיב לכ"ג על מכתבו הנכבד, כפי יכלתי, בעה"י[8]. א) פאול נתן לא התראה עמדי בפעם הזאת. מפי השמועה נודעתי, שהוא עוסק עכשו ביסוד בית-ספר טכני בחיפה. אבל כמדומני שבטח הוא שלא בא בשום משא ומתן עם הרבנים, ביחוד מהמחזיקים במוסדות של הישיבות ות"ת[9]. בכלל כבר הודעתי לכבודו, שלפי מצב הישיבות שבירושלים, א"א[10] שיעשה בהם שום דבר חדש, מצרכי-הזמן היותר נחוצים כעת, להחזקת מלחמתנו נגד מהרסינו ומחריבינו, וכיון שהם רחוקים מכל תיקון חדש מובן שאין לפחוד כלל שהם יתחברו עם ה' פי נתן ומסעדיו. ובשום אופן לא ישיבו לו אלה מחזיקי בתי הרבים, שהם נכונים לחדש פני הבתים, לא ע"פ[11] אותה התכונה שאפשר לצייר שאנשים שכמותו ימצאו בה חפץ, ולא אפילו באותה הצורה הכשרה אצל ארטאדאקסי אשכנז, כי הקצוות רחוקות הנן אולי יותר מרחוק מזרח ממערב. ב) כמדומה אני, שהננו עומדים על נקודה אחת, ומ"מ[12] הנני מוצא הכרח לבאר מעט דברי.

מעולם לא יעלה על דעתי, שתכלית הישיבות בישראל היא רק כדי להעמיד רבנים. תחיית התורה, המעמדת קדושתם של ישראל בכלל, ע"י[13] גדולי תורה באמת, מיחידי סגולה, וע"י[14] המון רב כפי האפשרי של בע"ב ת"ח[15] הגונים, צריכה להיות לעולם המגמה הראשית בכוננותן של הישיבות. אבל כדי להביא את מצבנו הנשבר. בכל מקום, וביחוד באה"ק[16], לידי מדה זו, צריכים אנחנו להסתכל יפה במצב הזמן וארחות החיים הממשיים השולטים במציאות, כדי שנבנה את בניננו על בסיס חזק.

ונטיעתנו תהיה עלולה להיות קיימת ועושה פירות, בכלל זה הוא כמובן הסדר, להקדים את המוקדם, וממילא יתאחר המאוחר. הרבנות, אמת הדבר שכפי צורתה היום היא חטיבה מאוחרת, מ"מ[17] אנו מוכרחים להודות, שלפי מצב היהדות בימינו, אנו צריכים לדאוג הרבה בשביל קיומה וחשיבותה. ועל כן כאשר אנו מוצאים כעת את הישוב החדש ההולך ונבנה, שהיסוד החשוב הזה חסר בו לגמרי, אנחנו חייבים להשתדל לכל לראש בתיקונו, להסיר את הסיבות אשר גרמו את החסרון. ולהעמיד את היהדות הארצי ישראלית של הישוב החדש בצורה אחת עם היהדות האמיצה של המקומות היותר טובים שבגולה, שאז כמובן יגלה עליה האור של מעלת ארץ ישראל. עד שנוכל לקוות, שתעלה עוד בכמה מעלות בקודש על כל המקומות אשר נתפזרו שם נפוצותינו מעולם על אדמה טמאה.

ומאחר שמצאתי את מצב הישוב החדש ירוד בפרט החשוב הזה, לעומת מצב היהדות שבגולה. תחת אשר בכל תפוצות ישראל, תיכף כשמתקבץ איזה ישוב של איזה עשרות משפחות מאחינו, מיד מרגישים צורך במינוי רב להורות איסור והיתר, ובכלל שתהיה הדרת היהדות שלמה בתכסיסיה, הנה פה יש מהמושבות שהנן עיירות בינוניות, ומהן שמונות משפחותיהן למעלה ממאה ויותר, ומינוי רבנים מקומיים לא יצא כלל כמעט אל הפועל, בלתי במושבה האחת הגדולה, פתח-תקוה, שנתישבה לכתחילה מבני ירושלים, מבעלי הישוב הישן, שהם השתדלו למנות להם רב מיוחד. וכאשר החילותי לסור אל המושבות מצאתי בבירור, שאם היו לנו רבנים חשובים, בכל אחת מהן, היה מצב היהדות עומד במעלה יותר גבוהה. התחלתי לדבר ע"ד[18] הרבנות המקומית, ומצאתי ע"ז[19] מניעות וניגודים פנימיים וחיצוניים. מהחיצוניים היא ג"כ[20] מניעת השכירות, מצד דלדול המצב, ובאחדים מצד רגילות קבלת תמיכה, שהרגל זה מפקיע את המתרגל מלשא בעול בכל דבר הטעון חסרון כיס. אבל זה לא היה כ"כ[21] עומד על הדרך. אגודת "שומרי תורה", ביחד עם הישיבות שבירושלים, הנן תמיד מוכנות לעזור בחלק היותר עיקרי מהשכירות, ואם יחסר איזה סכום נמצאים בכל מושבה יחידי סגולה, יראי ד' וחושבי שמו, החפצים בכל לב בהרמת קרן היהדות, והיה נקל להשלים. ובזה היינו יכולים לכבוש את המניעה העקרית מהמניעות החיצוניות.

אבל, לא זה הוא העיקר. מניעות פנימיות החלו להגלות, שיסוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מהלך הרוח, את הסגנון ואת התכונות של חניכי הישוב הישן. וזה הוא דבר המקיף לא רק את קלי-העולם, המואסים בתורה ובמצות, כ"א[22] גם חלק גדול מההגונים, בני תורה ויראת שמים. התנועה החיה של הישוב החדש, חדות החיים ואומץ הלב, הרחבת הדעת, וגאות הלאם השורר בקרב הישוב החדש, לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים הצמוקות והעצובות המפיקות פחד ומורך לב, את העינים התועות המראות יאוש ושנאת החיים, ההלבשה הזרה המזרחית, כשהיא מצטרפת עוד עם איזה דכדוך של עניות היא מטלת אימה של בוז, על האיש המורגל בחיים אירופאיים, אם מעט ואם הרבה. כל אלה לא יוכלו להיות מתקבלים בלא זעף בקרב הישוב החדש, וכאשר הטפוס היותר מצוי בין חניכי הישיבות של הישוב הישן הוא זה הצביון, ע"כ[23] עצום הוא הניגוד במושבות נגד קבלת רבנים. וכאשר בינותי בדבר ראיתי, שאפילו אם נתגבר על כל הניגודים, ונכניס רבנים בחזקת היד, לא יביאו

כלל את התועלת הרצויה, כל זמן שהניגוד הפנימי, שיסודו הוא עמוק ברוח האדם, אי אפשר לו שיסור ממקומו.

וכאשר לשנות את צביון החיים בקרב הישוב הישן, מבלי להזיק לכמה דברים יסודיים, הוא דבר שאי אפשר, כי"א בהדרגה גדולה ואריכות זמן גדול, - והענין עומד ודוחק. ע"כ החלטתי, שאי אפשר לנו לתקן את הדבר הגדול הזה, העומד ברום עולם היהדות של הישוב החדש, ושנוגע הרבה ג"כ להישוב הישן, ע"י השתלשלות הפעולות שהקיבוצים פועלים זה על זה, כי"א ע"י מה שניסד ישיבה פה במרכז הישוב החדש. פה שהחיים הנם קרובים בכל מהותם לחיי המושבות, ע"י השגחה טובה, מכשרונות טובים הנמצאים באה"ק והנכונים לבא מחו"ל[24], עם שטף הכניסה ההולכת וזורמת, יכולים לצאת אנשים מוכשרים, אם ימלאו את תפקידם יפה בשקידת התורה ועמלה, בחריפות ובבקיאות ובהוראה בעומקא דדינא, להיות מתקבלים בקרב הישוב החדש, ולהרים שמה בקביעות את קרן היהדות, מה שאי אפשר למדה זו להעשות כעת ע"י השפעתי הרחוקה.

לבדה, שאינה נפגשת כי"א עם המושבות הסמוכות, ולעתים רחוקות. וזאת היא הסיבה אשר אמרתי, שתכלית הישיבה בראש תהי'[25], שהמצויינים שיתחנכו בה יוכלו להיות רבנים במושבות.

ומה שכבוד הדר"ג[26] חושש, שישיבה כזאת כשתוסד ביפו תהיה גורמת ביטול, חלילה, לישיבות שבירושלים, מטעם אשר החסרון היותר גדול שבישיבות הירושלמיות הוא מה שחסר להם השלא-לשמה, כי לא הי'[27] להם מקום תקוה להיות לגדולי הדור ולהיות רבנים גדולים ומנהיגי הדור, ואם תקום ישיבה בפנים חדשות ביפו, לגדל רבנים עבור ערי ישראל שם, ירדו הישיבות בירושלים עוד הרבה יותר ממדרגתן, מפני שכל בעלי הכשרון ילכו ליפו. ידע אדוני, שאע"פ[28] שאמת נכון הדבר, שיש איזה צד חסרון במה שהגורם הבריא של תחרות החיים, המעוטה ביסוד של השלא-לשמה, חסר הוא מהישיבות שבירושלים, אבל חסרון זה אין בידינו עכשו לתקנו. הרבנות של המושבות, שלכל היותר נוכל להושיב עליה עד עשרים רבנים, - כמובן אין להעלות בחשבון את המושבות היותר קטנות, שאינן מצטרפות למנין עשר משפחות, - היא לא תעלה רפואה של המצאת השלא-לשמה בתוך הלימוד הארצישראלי. רחוקה היא עדיין מאד רבנות קטנה כזו של מושבה, שתתן את האומץ ע"י התקוה שלה. רבני המושבות, מצד הרבנות שלהם, לא יוכלו להחשב לגדולי הרבנים ולמנהיגי הדור, כשם שלא יוכלו להחשב כן כל הרבנים של העיירות הקטנות בחו"ל[29]. וביחוד לפי המצב הנוכחי, שהמשכרות של הרבנות אינה ניתנת מהמושבה, כי"א מקופת הישיבות, הניתנת גם בלא עול הרבנות ללומדים בישיבות, וההוספה המועטת, שאולי תגרום הרבנות, אינה כדאי להכריע את הכף, אפילו לקבל את הטפול והעול של רבנות המושבות הקשה ביותר, מצד מניעת הרגלם של בני המושבות, זה רבות בשנים, לשאת בעול החמרי והרוחני של רבנות קבועה בתוכם. ע"כ כאשר עוד נוסף לזה, שגם עכשו רחוק הדבר שיתקבלו רבנים במושבות מחניכי הישיבות, אם לא יהיו בתחילה מושפעים מרוח חדש שיוכל לקרבם יותר אל חיי הישוב החדש, אין כדי למנע מליסד את הישיבה ביפו למטרה זו, מפני הדאגה שמא יהיה בזה קפוח לישיבות שבירושלים. ובעצם הענין הנני אומר ברור; שלא לבד שישיבה זו כשתוסד ביפו, ברצות השם יתברך דרכנו, לא תוכל לגרום שום הפסד לישיבות הירושלמיות, כי"א שהיא עתידה לרומם את ערכן. כי

באמת לא רק אותה המניעה של חלק השלא-לשמה, שמצד חסרון רבנות, הוא לבדו הוא הגורם בשפלות-הידים של הלומדים בישיבות, שאינם יוצאים אל הפועל לפי ערך כשרונותיהם, כ"א בכלל תרדמת החיים הבאה ע"י הרוח הישן, שהוחזק ובא מאותה התקופה שהיתה עדיין הארץ חרבה, ורוב הגרים בה לא באו כ"א לצפות ליום האחרון ולהקבר בקרבה, וימי חייהם היו רק שלשלת של קבלת החלוקה, המצומצמת ומחוברת באי-כבוד, ותפילות על מקומות הקדושים החרבים בעוה"ר[30], שהיה חסר מעיקרו את זרם החיים הטבעיים ומרוצתם העליזה, המעוררת לעבודה מעשית ושכלית. במצב כזה היו יכולים לעמוד בשלמות רוחנית רק יחידי הסגולה, שהיו אנשי קודש, ואור ד' הופיע עליהם, ומתוך החרבן והשממון שאפו את אויר קדושת אה"ק[31]. אבל יתר כחות הצעירים, שלא באו למדה זו, נרדמו כשרונותיהם, ורוח עצבון זה, אע"פ[32] שב"ה[33] הוא הולך ומתפכח, מ"מ עדיין שולט הוא בישוב הישן, ורק ע"י התעוררות חיים של הישוב החדש, כשיהיה מחובר באור תורה באופן גדול ומצויין, ישוב גם הישוב הישן וכל לימודי ד' אשר בתוכו לתחיה, ויתחילו הכשרונות הצפונים בהם להגלות.

ויותר מזה, שאינני קובע מסמרות בדבר, שיהיו חניכי הישיבה, אפילו המצויינים, דוקא רבנים. אדרבא, כל חפצי הוא, שיהיו מהם מתלמדים, במשך שנות לימודם, חלק הגון מידיעות שמושיות, ואותם שיש להם נטיה למלאכה יתלמדו איזה שעות ביום בבית-המלאכה, אשר כבר הועמד עמנו פה במוסד "שערי תורה", (שזה מקרוב אשר נוסד, ערך שנתים, ועתה הוא עומד ב"ה במדרגה כזאת, עד שהבנק אנגלא-פלשתינא הכין על ידו ארון-ברזל, ע"פ תכנית הארונות האירופאיים, בפורמאט גדול, והם מלאים רצון מטיב המלאכה), עד שיצאו לנו ג"כ גדולי-תורה שיהיו בעלי-אומנות, המתפרנסים מיגיע-כפם, או אנשים מוכשרים לכל עסקי החיים, ותהיה התורה נלמדת דוקא לשמה, משום תכלית החיים שבהגיון התורה וחבתה.

ומאחר שזאת היא כל עקרה של הצורה החדשה, שאני חפץ בהישיבה, דהיינו שיהיה שורר בקרבה עז החיים, הראוי לשמעתתא דבעיא צילותא, ושמחת לב, אין בה כמובן שום מניעה, באופן שלא תוכל לתן לנו "גדולי תורה הבקיאים בש"ס בבלי וירושלמי, אשר כל ישעם וחפצם וכל חלקם בחיים הוא להבין ולהשכיל בדברי תורה", ולא יוכל להיות חסר בה "הרוח הגדול אשר יעטר את תלמידי חכמים הגדולים". ודוקא בישיבה כזאת יוכל להתקיים התוך של דרשת "אדם כי ימות באוהל", אדם חי, המטה את תשוקותיו וכחותיו לא להוללות וסכלות, כ"א לעמלה של תורה ושמחת השגתה, אבל מי שאין לו הרגשת החיים וזיום הוא לא יכול להיות אדם אשר ימות באוהל. והמצויינים מישיבה כזאת לא יוכלו להיות ממוצעים, שהם כקדרה דלא חמימא ולא קרירא, כ"א גבורים כאריות במלחמתה של תורה, ומלאים חפץ לרוממה ולשגבה על אדמת הקודש, לא משום פניה ותכלית של רבנות, כ"א מפני אהבת השם יתברך, אהבת התורה, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל, הבוערת בקרבם בשלהבת אש קודש.

אין אנו זקוקים בשום אופן ללמוד מדרכי אירופא, - אע"פ שגם זה איננו כלל מוחלט, וממתוקנים שבהם הלא עלינו החובה ללמוד, אבל בימינו נתקלקלו כ"כ הדיעות, עד שקשה למצא את הנקודה של המתוקנים שבהם, - אבל עלינו לחדור ביותר בתוך מאור התורה עצמה. לא תוכל לעד התורה להיות

מצומצמת רק בחקר הלכה המעשית לבדו. החלק הרוחני שבתורה, לכל רחבו, עמקו והיקיפו, מוכרח גם הוא למצא מקום בישיבה. האגדות. המדרשים הנגלים והנסתרים, ספרי המחקר והקבלה העיונית, המוסר והרעיון, הדקדוק. הפיוט והשירה, כמובן של חכמי אמת וחסידים הראשונים, גם הם הנם גופי תורה, שאף ע"פ שאי אפשר לתן להם כ"כ זמן וכ"כ[34] קביעות, כמו ההלכות והתלמודים, הפוסקים הראשונים והאחרונים, מ"מ א"א כלל, ביחוד בימינו, וביותר בארץ-ישראל, הדורשת תעופה רוחנית מבניה בטבע קדושתה, המלוה את כל אוירה, למנע את כל אלה מלקחת עבורם מקום חשוב. וצד חידוש זה הוא מוכרח בדורנו, ומוכרח הוא ביותר בישוב החדש, הדורש רפואה רוחנית. וחדש כזה איננו אירופי, בשום אופן, כי"א כולו שלנו.

"הישיבות בירושלים צריכים תיקון גדול (כותב כ"ג[35]), ועלינו להשתדל לתקנם, שיתאימו גם לצורך הדור ודרכי החיים, אבל לא לבטלם חס ושלום ולבנות עתה חדשות בעיר יפו". אבל רק ע"י בנין ישיבה חדשה, שתוכל בלא התנגדות לקבל לתוכה את יסוד החיים של הקדושה והעז, יפוח רוח טהור, אדיר וקדוש, גם על הישיבות שבירושלים, ולא לבד שלא יתבטלו כי"א יוסיפו פאר והדר. ואם במרכז הישוב החדש, המחובר בחפץ אדיר לבנין האומה ולרוח ד' אשר בתוכה, ע"י הרבנות הכללית של יפו והמושבות, לא תוסד ישיבה חדשה, חלילה, רק אז צפויות הנן הישיבות הירושלמיות ליריד‌ה, לא מצד תחרות של ישיבה, כי"א מצד תחרות של רוח ההרס והכפירה, שעכ"פ[36] יש עמו ניצוצות של ברק החיים, המושך בכל יום לבבות מבית המדרש מתוך חולשה ויגון.

כ"ג חושדני, שאיני יודע כי"א את רוסיא, ואם הייתי רואה את יריד‌ת היהדות שבאשכנז, שבאה מפני שלא שמו על לב לתקן את קלקול הישיבות ולהשאירן כמו שהן, אז הייתי אומר אחרת. הנני מוכרח להעיד על עצמי, שלא נעלמו ממני כל פרטי חיי היהדות שבאשכנז, לכל צדדיהם, אם לא מראיה, אבל מעיון והגיון נוסף על המחקר שע"פ[37] השמועה. אבל דוקא ידיעה זו היא המכרחת אותי לבקש ליסד ישיבה כזאת, שהיא ממש כחפץ כ"ג "תקון לקלקול הישיבות ולהשאירן כמו שהן". כלומר, להכניס רוח חיים בתוך הגיון התורה באופן חזק כזה, שיוכל לעמוד בפני סערת הזמן, ולהגדיל את הכמות ואת האיכות של למוד התורה, להרגיל את התלמידים ללמוד גם המקצעות, אשר כפי ההרגל הישן לא היה להם עסק עמם, כמו שימת הלב להצד ההיסתורי והבקורתי, אשר חטפו אותו בזרוע מהרסים ומחריבים, עד אשר קם כ"ג להושיע את חכמת ישראל ביחש להצד הראשון ביחוד, וכדרכה של תורה, כל אשר יוסיף לעבוד במקצע זה, החדש כמעט אצל חכמי תורה האמיתיים, כן יוסיף להניח מקום לאחרים לשוטט ולהרבות הדעת. וחידוש כזה איננו עלול בשום אופן להשכיח את התורה. חלילה, ולעשות את הרבנים לאינם יודעים אותה, ואת היראים, המושפעים מרוח קדוש זה' לאינם-יהודים יותר מיהודים, כי"א להרחיב את השכל. להגדיל את החריפות ואת הבקיאות, לחבב את התורה, לרומם את הנשמה הישראלית ולגרש את כל רוח זר, אותו שהוא כרקב לבית יעקב, ע"י רוממות הנפש, הבאה מידיעת גדולת ערכה של תורה וכחה האלהי, המתגלה דוקא ע"י כל הקיפה, "מי ימלל גבורות ד' ישמיע כל תהלתו".

"עלינו להשמר מאד מדרכים חדשים" אומר כבוד גאונו. ואני הנני אומר בבטחה, שכבודו יודה, שיותר הועיל הוא למצב היהדות בספריו ההיסתוריים, אע"פ שביחש של כל המחברים משוקדי תורה הלך בדרכים חדשים, ממה שהועילו לנו כמה מחברים אחרים, שנתנו לנו עוד חידושים ופלפולים ע"פ הדרכים הישנים. הננו רואים החרבן הולך ומתגבר, אין מנוס מפניו, לא בחו"ל ולא בארץ. הישיבות המלאות תורה בפלפול ובקיאות ברוסיא לא תוכלנה לעמוד בפני זרם ההרס, וכל עמל התיקונים הקטנים ילך בתהו. אך דרכים חדשים הננו חייבים לסול, שהם הם הנם באמת הדרכים היותר ישנים, שבהם הלכו רבותינו הראשונים, ביחוד אותם שעמדו לישראל בעת צרתם הרוחנית והחומרית, ויאירו להם את דרכם באור תורתם, צדקתם וחכמתם גם יחד. ואם הדרכים הללו נשתכחו כמעט, הננו מוכרחים לשוב וליסדם, והיסוד הראשון מוכרח הוא להיות כעת על אדמת הקודש, ובישוב החדש, שבעצת ד' הנה הוא הולך ונבנה, ונוכל להיות בטוחים שכל המסייע בזה, יהיה מהקרואים הראשונים לקול העתיד לפוצץ בראשי ההרים: "כל מי שפעל עם אל יבא 'ויטול שכרו".

לא רק "ידיעות שמושיות והשקפה כללית על העולם ועל דרכי העולם" חסרות לנו לתן בישיבות, הצריכות להמשיך את קיומן לתן לישראל את אורו וישעו. אע"פ שגם אלה הידיעות וההשקפות ג"כ אי אפשר להכניס בהמוסדות הישנים שבישוב הישן, רק ע"י מה שמתחילה תהיה להם הבחנה מוחשית על הצלחת החידוש, שזהו אפשר רק בנסיון חדש. אבל לא רק בזה נושע. אלה הידיעות הנן טפלות, וכמובן א"א שתהיינה חסרות מבעל-תורה חשוב בימינו, כדי שלא יתחלל שם שמים על ידו. אבל העיקר הוא הרחבת הדעת בעומקה ורחבה של תורה עצמה לכל צדדיה, ע"פ אותה התכונה שבקיעי הזמן מכריחים אותנו להעמיד להם בונים וגודרים.

כמובן, המחלקות התחתונות של הישיבה הן עצמן יוכלו לשמש אותו השימוש שאנו מבקשים מבית-ספר למורים, אבל גם הוא צריך שיהי'[38] רטוב מטל חיים של צדדי התורה, המבוקשים ביותר בימינו באורח מתאים עם ידיעתה של תורה, הרגילה מאז, ע"פ הדרך הישן, באין מחסור דבר

והמחלקה העליונה היא באמת הישיבה. בקרבה לא ימצא מקום כ"א לתורה. אבל לתורה בכל עשרה ותפארתה

אנכי הנני עושה את שלי, ידעתי כי למחיה שלחני ד' אל אדמת הקודש, והנני מוצא לעצמי חוב קדוש לדבר כפי רוחי הפנימי, בעבור שמו הגדול ועבור עמו ונחלתו. ועוד אקוה לברר הדברים, כשיזכני כ"ג בתשובתו היקרה, בעזה"י[39].

ישלים ד' פעלו, ויאיר אורו על עמו ועדת קדשו לאורך ימים טובים, ויזכה לראות בטוב ד' בהר הקודש, בשוב לו הודו והדרו, בעת אשר מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו כדבר ד' אשר נאמן

והי'[40] זה שלו' וברכת אוהב נאמן, מוקיר גדל ערכו,

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

מפני כבודם של ת"ח, הנני מוצא את עצמי מחוייב להודיע לכ"ג[41], שאמנם ימצאו בישיבות, שבישוב הישן בכלל ובירושלים בפרט, ג"כ כאלה שאינם לקויים באותן החולשות ע"פ המדה אשר ציירתי. מ"מ הטפוס המוחזק הכללי הוא זה אשר בארתי, ומפני כך הדבר מוכרח שיצא תיקון של מטבע כללית חשובה מהצד החדש של הישוב, ואח"כ[42] תגדל ע"י זה עצמו תפארת הישוב הישן. וקורא אני על מצבנו מקרא שכתוב "והושע ד את-אהלי יהודה בראשנה למען לא-תגדל תפארת בית-דויד ותפארת ישב ירושלם על יהודה, ביום ההוא יגן ד' בעד יושב ירושלם, והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדויד ובית דויד כאלהים, כמלאך ד' לפניהם" (זכרי' י"ב, ז ח). עכ"פ[43] צריך שיושעו תחילה אהלי יהודה, ואח"כ מזה עצמו תצא הגנת ירושלים ההולכת ועולה, וכל שיהי' בצורה גדולה תקדים להיות קטנה בהתחלה.

הנ"ל

בטח יזכר הדר"ג את אשר אמרתי במכתב, זה כבר, כי הבטלנות של ת"ח[44] שבישוב הישן איננה כ"א בטלנות חיצונית, אבל בפנים הם מלאים חכמה ושכל טוב, ונמצאים בקרבם כשרונות יקרים מאד. אוירא דא"י[45] המחכים לוחם הוא בכל עז גבורתו עם העניות המדכאת ומשפלת, ורבות רבות מאד נצח את האחרונה. וכל אשר תחדל העניות לדכא את חיי המצויינים שבבני תורה שבישוב הישן, כן יראה יותר הדרם. ע"כ גדולה היא מאד החובה להרחיב את המעמד החמרי של יחידי-הסגולה, הנמצאים במספר הגון בין הישוב הישן בכלל, ובשפע ביחוד בירושלים. כ"ז[46] היא אמת ברורה לענין מה שנוגע להשלמת עצמם של ת"ח הללו, אבל כדי שיוכל לבא קשר של השפעה מת"ח[47] על הישוב החדש, ועל הישן ההולך גם הוא ומתחדש, ע"י חדירת הרוח, דרך בקיעים ופרצים שבבנינו העתיק, דבר זה עלול לבא, לפי מה שעינינו רואות, רק ע"י יסוד ישיבה גדולה ורבת ערך, ומכובדת מכל צד, במרכז הישוב החדש. מההשפעה של חיבור רוח החיים לקדושה ואמונה, לתורה ויראת שמים, שרק ע"י שיחות ומעט ספרות החילותי להזרים על כללות הישוב, שהנני רואה את פריה לברכה ב"ה, נוכל להיות בטוחים, שאוצר-חיים מלא, כשיוסד לנו פה, נשים ע"י ממש נשמה חדשה מלאה ישן וקודש-קדשים בכנסת-ישראל שעל אדמת הקודש, ד' יסעדנו.

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. שלו' - שלום
8. בעה"י - בעזרת השם יתברך
9. ות"ת - ותלמוד תורה
10. א"א - אי אפשר
11. ע"פ - על פי
12. ומ"מ - ומכל מקום
13. ע"י - על ידי
14. וע"י - ועל ידי
15. ת"ח - תלמידי חכמים

16. באה"ק - בארץ הקודש
17. מ"מ - מכל מקום
18. ע"ד - על דבר
19. ע"ז - על זה
20. ג"כ - גם כן
21. כ"כ - כל כך
22. כ"א - כי אם
23. ע"כ - על כן
24. מחו"ל - מחוץ לארץ
25. תהי' - תהיה
26. הדר"ג - הדרת גאונו
27. הי' - היה
28. שאע"פ - שאף על פי
29. בחו"ל - בחוץ לארץ
30. בעוה"ר - בעוונותינו הרבים
31. אה"ק - ארץ הקודש
32. אע"פ - אף על פי
33. שב"ה - שברוך השם
34. וכ"כ - וכל כך
35. כ"ג - כבוד גאונו
36. שעכ"פ - שעל כל פנים
37. שע"פ - שעל פי
38. שיהי' - שיהיה
39. בעזה"י - בעזרת השם יתברך
40. והי' - והיה
41. לכ"ג - לכבוד גאונו
42. ואח"כ - ואחר כך
43. עכ"פ - על כל פנים
44. ת"ח - תלמידי חכמים
45. דא"י - דארץ ישראל
46. כ"ז - כל זה
47. מת"ח - מתלמידי חכמים

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קמט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ד' מנחם אב תרס"ח - רחובות **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

הרב קוק רואה שהמחלוקת ביניהם מצטמצמת: שניהם מסכימים שיש לחמש את בני התורה בידיעות שימושיות. ההבדל הוא רק בשם: 'מחלקות תחתונות של הישיבה' או 'תלמודי תורה'. בעצם הישיבה הרב קוק מבאר שאינו מתכוון ללמוד ספרי חקירה ישנים כדי לקחת מהם 'נשק' במלחמה, אלא לקבוע לימוד של הצד הרוחני בתורה מכל מקורותיו: אמונה, אגדה, ודברי נסתר המתאימים למוכשרים לכך. זה תלמוד תורה במובנו הגבוה. הרב קוק מוכן להרכין ראש לפני גדולי ישראל, אך חוזר על הצורך בישיבה מרכזית.

עיקרי הדברים

- הידיעות השימושיות לבני תורה.
- 'מחלקות תחתונות' מול 'תלמודי תורה'.
- לימוד הצד הרוחני שבתורה בכל מקורותיו.
- העולם עזב את הרוחניות ועתיד לחזור אליה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], רחובות, ד' מנ"א[2] תרס"ח[3].

מבין המצרים, קרן ישועה ירים, מאיר לארץ ולדרים, לכבוד הרב הגאון הגדול, תפארת עז ומגדול, כקש"ת[4] מו"ה[5] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[6] שלו'[7] שלו' בכפילא, לכ"ג וכא"ל[8] באה"ר[9].

מכתבו הנכבד דמר הדר"ג[10] שי'[11] מיום כ' תמוז הגיעני לשמחת לבבי. והנני רואה כי הננו הולכים ומתקרבים אל המטרה, כי רוב חילוקי הדעות שבינינו אינם נוגעים לעצם הענין כ"א[12] תלויים הם בשמא בעלמא. ומזה אקוה, כי גם הענינים שעדיין עצמם מחולקים, ג"כ[13] יתבררו יותר עד שמה שיהי'[14] נוגע למעשה נעמד בעה"י[15] על נקודה אחת, לעבוד עבודת הקודש לד' ולעמו על חבל נחלתו.

אבאר דברי מעט:

הנני רואה מתוך דברי כ"ג[16], שגם הוא שי' מסכים על הצורך הגדול, שיש לנו כעת, לעשות את הבנים, המגודלים בתורה ויראת שמים, חמושים כפי ההכרח בזיון של הידיעות השמושיות, הנוגעות לצרכי החיים, למען לא יהיו הם בגדלם החלק היותר חלש מהאומה, כ"א יוכלו בעז-רוח להרים קרן בדעותיהם הטהורות ומעשיהם הטובים לעמד במעמד של כבוד והדר נגד המשחיתים המהרסים את כל חומות בית ישראל, השורפים את כל מועדי אל בארץ. ההבדל בינינו איננו א"כ[17] אלא בשם: אנכי קורא לאלה המחלקות, שבהן נהיה מושיטים לתלמידים את הידיעות השמושיות, ביחד עם היסוד העקרי של תורה ויראת שמים במדה היותר רחבה האפשרית, בשם "המחלקות התחתונות של הישיבה", וכ"ג קורא לאלה "בתי ספר נמוכים" או "בתי ת"ת". הנני בכל לב מסכים לשינוי-שם זה, רק שהדבר יעשה ביסודו, והמחלקות הללו תהיינה כפרוזדורים, להביא את הטובים שבתלמידיהם אל הישיבה, שאליה עינינו נשואות.

בעצם הישיבה, כבר אמרתי במכתבי הקודם, שכל מגמתי היא שבה יהי'[18] מקום רק לתורה, אבל לתורה במובן הרחב והמקיף שלה, הכולל את כל חלקיה, בין מצדה המעשי, בין מצדה העיוני והרוחני. וע"ז[19] כנראה אין כ"ג מסכים, ומה שאני קורא גופי תורה, ועורג להכניסם בסדר הלימוד הקבוע, כפי הנראה שקורא אותם כ"ג "דברי חקירות ישנות שאינם לא מעלים ולא מורידים בימינו אלה". ובזה הנני מוצא את עצמי מחוייב לברר מעט את דברי, למען נתיצב, כאשר אקוה, גם בנקודה עיקרית זאת על מצב אחד.

כשאני אומר, שהננו צריכים ללמוד גם את הצד הרוחני שבתורה בדרך תלמוד קבוע, ושבזה תלויה היא ישועת הדור, אינני חושב כלל לצמצם את מגמתי על איזה ספרים מיוחדים, לא אחרונים ולא ראשונים. אין כונתי ללמוד את "האמונות והדעות" לרס"ג, את המו"נ[20] והכוזרי ודומיהם, כשהם לעצמם, כדי ללמוד את הדעות שבהם, למען שנקח מהם זיין ללחום מלחמתנו. ידעתי גם אני רוב הענינים שבספרים היקרים הללו שעבר זמנם, הרבה מהם באמת נתבטלו מפני שנתבטלו יסודותיהם הפילוסופיות, וחלק גדול מהם, אע"פ[21] שבאמת ראויים הם ללמוד וללמד, מפני שהם רעיונות נצחיים שאינם יכולים להתבטל מפני כל תמורה מדעית שבעולם,

אבל העולם נעתק מכל המרחב העיוני הזה מפני שעזב את כל המחשבות הרוחניות, ויבחר לו את חכמת החיים והמעשה תחתם. אמת הדבר, שהחסרון של השמן הרוחני שבמחשבותיו מעיק עליו הרבה, ומאבד את כל החן והעדן של חוג החיים, אשר על כן ברור הוא שסופו לשוב ולחפש בנרות את האוצר הרוחני אשר זנח, בהחפזו לתפש בידו את חומר החיים, אבל דבר זה הוא חזיון שרק יחידי סגולה יראו אותו, ולא נוכל עדיין לצאת עמו בפומבי אל שוק החיים. ע"כ[22] אינני מדבר בשביל טנדנציה מעשית, כי"א בשביל חובת תלמוד תורה במובנה הגבוה, שסוף הכבוד לבא, ובזה אינני מוציא מן הכלל שום צד, מכל הצדדים שנמצאו אתנו באוצר הרוחני שבתורה, בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ[23], מן הראשונים ומן האחרונים, בין מן הפילוסופים, בין מן המחקרים, בין מהמקובלים, בין מבעלי האגדה והדרוש, בין מבעלי המוסר והעבודה. כולם יחד הם לנו מקצע גדול בתורה, שחובת ת"ח[24] בזמננו גדולה היא לדעת אותם. כמובן נכנסים גם בכלל זה כל צדדי החקירה של המדע ההיסתורי לכל צדדיו, שספרי כתר"ה[25] המה בימינו הראשים שלהם. וכשם שהעושר של ההלכה משתלם הוא ע"י[26] ידיעת כל השיטות כולן, בין שהן מוסכמות להלכה ובין שהן דחויות, מפני שרבוי הידיעה והכרת הגוונים המרובים והשונים מחכים את הלומד להיות עושה את עצמו, שיעשה בעצמו אדם מקורי, היודע לזרות ולהבר, להכריע ולחדש, - כמו-כן העושר האגדי, לא במובנו השטחי, כמו שעשו חכמי אשכנז, וכשם שנוהגים בעלי הסימינארים, כי"א במובנו העמוק והפנימי, הנקנה ע"י יגיעה ותלמוד קבוע, המחובר עם קדושה ויראת שמים טהורה של עוסקים בתורה לשמה, הוא מכשיר את האדם להיות בעצמו איש חי חיים רוחניים וקדושים, באופן שיהי' יכול לחדש מעצמו דרכים רבים ונשגבים, להאיר באורה של תורה, בכל הצדדים שהדור צריך להם בימינו, ממש כאותם הענינים והפעולות שעשו הגדולים הקדמונים וחשובי האחרונים בזמניהם.

אין אנחנו יכולים להעלים עין מכל הצעקה המרה, שצווחו גדולי העולם, בין המקובלים, בין הפילוסופים, בין בעלי המוסר והעבודה, על העזיבה הרוחנית, שיסוד הקובלנא הננו מוצאים בתורה,

בנביאים ובכתובים, ובדחז"ל[27] כולם. דעת אלהים, אהבתו ויראת הרוממות, הבאה מתוך הכרה וידיעה המשובצת ברגשות חיים ומלאים המתחדשים לבקרים, הוא היסוד הפנימי, לכל העולם כולו, לכל החיים, לכל המטרות של כל התורה והמצות, של כל התלמוד וההלכה, אשר אם הוא כאן הכל כאן. הסבה, אשר הניעה את לב מהרסי העולם לקצץ בנטיעות ולהפוך את הקערה בהכחשת הקבלה, בפנימיותה היא רק מה שנחשך העולם מדי דור ודור מכל מאור פנימי, הבא דרך צינורות הרוחניות. ע"כ חדלה האהבה מתוך מיעוט הידיעה, ומתוך יבשת הרגש פסקה החבה, ומתוך שנתבטלה האהבה יצאה הרשעה לקצץ את חבלי היראה, שנעשו למעמסה, ולא מצאה ע"ז[28] יכולת כ"א בהכחשות רשעיות ובוריות. ואם היתה האהבה נמשכת מתוך קדושת הנפש וחיבורה לאורה של תורה, ע"י כח ההגיון הרוחני, המתחבר עם עומק ורחב של ההלכה המעשית, לא היתה באה כלל לידי מדה זו, וממילא היתה מרגשת שהפיכות הסדרים שלה בהצעת הדורות, שעשתה אותם פלסתר, לא יועילו כלל להפר חק ולנתק מוסרות. למשל, כשם שלענין קדושת שמירתנו את יסוד שיעורי התורה אין לנו שום הפרש אם השיעורין הם הלל"מ[29], כמסקנת הבבלי (יומא פ'), או שבאמת הם תקנת ב"ד[30] של יעבץ, וכפשטם של דברי הירושלמי דריש פאה, לדעת רבי יונה ורבי הושעיא, מפני שעיקר הכל היא קבלת האומה, ומתוך קבלת האומה הננו מקיימים בטהרה גם דברים שהם באמת תקנות של דורות אחרונים, כחדר"ג[31] ותקנות שו"ם[32] וכיו"ב[33], כן אין לנו הפרש בדבר יחושנו בקדושת אמונתנו לתורה שבע"פ, בין אם נחתמה המשנה בדורות קדמונים או אחרונים, וכיו"ב התלמוד. אלא שהלב הכשר המלא קדושה ואהבה לתורה ומצות, הנובעת מתוך אהבת ד' ודרכיו, המחוברת באהבת ישראל ובצפיה לישועתו ולכבודו על אדמת הקודש, אשר הפליא לו צור עולמים לנחלת עולמים, הלב הזה הוא רואה את הדברים בחוש ישר, ומוצא בקרבו בהבנה פנימית את הסקירה הנאמנה בשלשלת הדורות והשפעותיהם הרוחניות. ע"כ לא יעלה על דעתו כלל לאחר את המוקדם, אע"פ שלא הי'[34] נוגע לענינו כחוט השערה. והלב אשר נתרוקן מכל קודש מבקש תואנות, וחושב במהומת זדונו, אולי יקל לו לבא למטרת ההריסה ע"י הפיכת סדרי המעשים והדורות. ואם נעזוב את הלב בריקניותו ולא נחייהו במאור הפנימי, הנובע מקדושת טל של תורה, המחיה את הנשמה בעדן אהבת שם ד' ואהבת עמו ונחלתו, ע"י התגבורת הרוחנית של שביעה גדולה מכל הצדדים הרוחניים שבתורה. כשהם דוקא מחוברים לכל התלמוד המעשי הרחב והעמוק, ע"פ[35] הסדרים של רבותינו הראשונים והיותר מובחרים של גדולי האחרונים, כדברי כ"ג, אם הריקניות תשאר במעמדה, אז אם גם עשרת מונים נחסם לפני הרשעה את הדרך של הפרצות התאריכיות, תמצא לה חבלי שוא אחרים במה להמשך אל כל דחי. ע"כ יחד עם הדרך הסלולה, אשר הישיר כתר"ה בחקר ההיסטוריה, ע"פ סדר הלימוד הישר בגופי תורה, של תורה שבכתב ושבע"פ[36], במשנה ובתלמודים וכל אבזרייהו, מוכרחים אנו לצרף את כל הצדדים הרוחניים אשר אמרתי, לדעתם, להבינם ולהרגישם, ולהוציא על פיהם לקח ותלמוד להחיות לב דור אחרון. וחלילה חולין הוא לנו לדמות בית נכון ונשא, המיוסד על פי רוח קדוש וטהור זה, לבתי הסימינארים המערביים, שאפילו הטובים שבהם עשו את מלאכתם לחכמות חיצוניות ולנימוסי הטרקליניות המערבית עיקר, ותורתם ויראתם טפלה. ולא המיסדים כולם אשמים בדבר, כי הלא היו מהם ג"כ צדיקים וגדולים בתורה לפי הערך אלא שכבר נשחתה היהדות האשכנזית והמערבית בכלל, בתחילה,

ע"י המאשרים המתעים שקדמו בדור שלפני פנינו, עד שלא מצאו להם גם ישרי-הלב ידים וחומר נכון על מה לבנות את היסודות היותר עקריים, לקומם את התורה ואת היהדות בכלל על יסודות נאמנים. והננו זוכרים אותם לטובה על החלק אשר הצילו מכליון חרוץ, אע"פ שרחקה מאד עבודתם מהמגמה של החזרת עטרה ליושנה, כדרך שעשו אנשי כנה"ג[37], שברכו את שם ד' הגדול, מ"מ[38] עשו מה שהי'[39] ביכלתם לעשות. ואנחנו, אמנם אם לא נאחר את המועד, אם נחיש את מעשנו פה באה"ק[40], כעת בעוד יש לנו ת"ל[41] חומר הגון וטוב, יהדות בריאה ורעננה, אלפים ורבבות שלמי אמוני ישראל, אוהבי תורה ומסורים לברית ד' לעמו ונחלתו בכל לב ונפש, נעשה ונצליח. אנחנו לא נהי'[42] כעת צריכים לקשט את ת"ח העומדים בראש היהדות דוקא בכל קישוטי הבל של נוסח אשכנז, אשר ממילא מוכרח הוא ע"פ רוב שיתרוקן מתורה ומיראה, כ"א להעמיד לנו ת"ח מובהקים, שעיקר יתרונם הוא גדולת תורתם ויראתם, אלא שעם זה יהיו אנשים מן הישוב, אנשים חיים ומלאים עז וחיל, בעלי שפה ודבור, בעלי תרבות ודרך ארץ, לא באופן מגוהץ ומבורק של דקדוקי עניות תורה, כ"א באורח תפארת הראויה לת"ח[43], שהיתה מעולם נחלה לישראל, טרם כסה החושך ארץ אחרי הגזירות האחרונות האיומות והבלבולים הרוחניים העצומים, של שנות ת"ח ות"ט ותקופת הש"צ שר"י וכל הנגעים אשר נמשכו אחריהם.

העיקר בהישיבה צריך שיהי' הרוח השלם והמלא, רוח הקדושה והעז. לפעמים נמצא כמה מקצעות, שא"א[44] ללמד אותם בעצם היכל הישיבה, מפני שאינם שוים לכל נפש, ויוכלו להמשיך ולחקות את הראויים אותם שאינם ראויים לכך. זה מסור כמובן למנהיג ראשי, הנותן לבו לעדרים, אבל שכל המגמה תהי'[45] להעמיד לישראל על בסיס היהדות הנאמנה אנשים שלמים בכל מלא אור התורה והחיים, דבר זה מוכרח.

והלימוד הרוחני של התורה, בתור חלק רשום הנדרש כראוי, אף אם לא הי' נהוג בדורות הראשונים, שלא היתה המחלה הרוחנית גדולה כ"כ[46], גם אז היינו חייבים לחדש אותו ולקבעו, אבל באמת קבוע וקבוע הי' מראש מקדם. וכי יוכל לעלות על דעתנו, שכל ההגדות כולן והמדרשים, שבהם גנוזים אוצרות חיים של גנזי תורה, חכמות רוחניות ונשגבות, אלא שנתעלמו במעטפות מפני כמה מטרות, אשר כבר בארו אותן הראשונים האפשר הוא שלא היו למדים אותם עם הראויים להם בכל הודם וזהרם הפנימי. ובדורות האחרונים למדו כמה מגדולי ישראל באורח קביעות את התלמוד הרוחני, אם בדרכים של חכמי הקבלה, או בדרך המחקר והמוסר, אבל למדים היו בדרך הרחבה הראוי לעשות פירות ופרי פירות, אלא שאז עוד לא הי' המצב מחייב להרחיב כ"כ את הדברים, כמו שלא הי' המצב מחייב כ"כ להסיר את המעקשים מדרך התולדה וסדרי דברי הימים, מפני שלא היו הדברים כ"כ מסוכסכים, טרם באו פריצים ויחללום.

אין אני אומר, שכל בני הישיבה יהיו מלומדים גדולים בכל המקצעות. זהו דבר למעלה מן היכולת. יחידי סגולה יכולים להולד בכשרונות כאלה, שיוכלו להיות סופגים את כל הצדדים, אבל הרוב יתפרדו כ"א למקצע שלו, ואין אדם לומד כ"א ממקום שלבו חפץ. אבל בכללות הישיבה חייבת היא לתן לאומה כל מה שחסר לה, וכיון שבין כל הדברים המושכים את הלב בזמננו, והפועלים הרבה על החיים, היא

הספרות והשירה מוכרחים אנחנו לראות שגם בזה המקצע יהי' לנו משלנו, ולא תהי' עוד ברית כרותה שכל בעל כשרון ספרותי, וכל משורר מפורסם, מוכרח הוא להיות כופר ופושע-ישראל למפרע. את מגדל-תרמית זה אנו חייבים להרוס, ולהראות לכל באי עולם את ההוד השירי והנועם הספרותי, אשר יפרחו בהיותם משוקים ממקור חיי האומה הטבעיים והנאמנים, מקור מים חיים ד'.

ובמה שנוגע לרבנים במושבות, אע"פ שא"א הדבר שתעגנה המושבות, עד אשר יוכלו לצאת מהצעירים שבחניכי הישיבה ראויים להוראה ולרבנות הישוב החדש, מ"מ אפשר לתקן הדבר ע"י מה שניקח מבחירי תלמידי הישיבות מירושלים, מצפת ומטבריא, אחדים ת"ח הגונים, וע"י[47] שימוש של שנה ושנתים יהיו כבר מורגלים בההנהגה, הדרושה לרבנות המושבות, ובתהלוכות החיים המתקבלות בהן. ואם ימצא לנו ע"ז די יכולת נוכל לבוא במשך זמן קצר אל המטרה, להושיב רבנים הגונים, שיהיו לחן ולתפארת במושבות, ושדבריהם ונימוסיהם יהיו מתקבלים יפה, ויוכלו לפעול הרבה להרמת קרן היהדות, ויהיו סוללי דרך לחניכי הישיבה הגמורים, אשר יצאו חמושים בכל אותם דרכי הזיין, שבני הדור החדש הבאים לכבוש את א"י[48] מתגדרים בהם, באופן יותר שלם ומשוכלל בעה"י.

כללו של דבר, אין אני מוצא בין השקפותינו מחיצה גדולה. ובדבר אשר יהלמני צדיק חסד, להיות שומע לעצה, הנני מודיע בזה לכ"ג, שהנני רחוק מאד מהעמיד על דעתי שום דבר בחפזון, וכל מה שהנני מכריע, ביחוד בעניני הכלל שהם עומדים ברומו של עולם, איננו בא כ"א ע"י עיון גדול בכל הצדדים וצדי צדדים, ובכונה מיושרת לשם שמים, בלא שום פני' חלילה, ואחר כל אלה הנני מוכן להרכין ראשי לפני כל ראשי עם ד' העסוקים גם הם בכל לב ונפש בשאלות הנוגעות להקים תורת ד' ובריתו בישראל, כדי לכונן יסודות אשר יבנה עליהם היכל ישועת ד' לעמו על ארץ חמדתו.

הנני חוזר עוד הפעם את דברי, שראשית מעשנו לתיקון אה"ק[49] בזמנינו צריכה להיות מתחלה דוקא מישיבה חדשה, גדולה ומרכזית לישוב החדש. והבוחר בתורת חיים, יראנו בתחיית תורתו ועם קדשו על אדמת הקודש, וירים קרן לעמו ויראיו באמת.

ברוך יהי' כ"ג מר שליט"א ברב טוב חסד וברכה, ויזכה להאיר עיני ישראל בספריו היקרים לאורך ימים טובים, ויתענג על טוב ד' על אדמת הקודש, בראש שבי ציון ברנה וצהלה, בבא לציון גואל, מלכם לפניהם ודי' בראשם, כנפשו הגדולה ונפש מוקיר רוממות ערכו, מושיט לו ברכתו באה"ר מהררי ארץ חמדה,

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. מנ"א - מנחם אב
3. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
4. כקש"ת - כבוד קדושת שם תפארתו
5. מו"ה - מורנו הרב
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. שלו' - שלום
8. וכא"ל - וכל אשר לו

9. באה"ר - באהבה רבה
10. הדר"ג - הדרת גאונו
11. שי' - שיחיה
12. כי"א - כי אם
13. ג"כ - גם כן
14. שיהי' - שיהיה
15. בעה"י - בעזרת השם יתברך
16. כ"ג - כבוד גאונו
17. א"כ - אם כן
18. יהי' - יהיה
19. וע"ז - ועל זה
20. המו"נ - המורה נבוכים
21. אע"פ - אף על פי
22. ע"כ - על כן
23. שבע"פ - שבעל פה
24. ת"ח - תלמידי חכמים
25. כתר"ה - כבוד תורתו רום הדרתו
26. ע"י - על ידי
27. ובדחז"ל - ובדברי חכמינו זכרונם לברכה
28. ע"ז - על זה
29. הלל"מ - הלכה למשה מסיני
30. ב"ד - בית דין
31. כחדר"ג - כחרם דרבנו גרשום
32. שו"ם - שפיירא, וורמייזא ומגנצא (תקנות קהילות שו"ם)
33. וכיו"ב - וכיוצא בזה
34. הי' - היה
35. ע"פ - על פי
36. ושבע"פ - ושבעל פה
37. כנה"ג - כנסת הגדולה
38. מ"מ - מכל מקום
39. שהי' - שהיה
40. באה"ק - בארץ הקודש
41. ת"ל - תודה לא-ל
42. נהי' - נהיה
43. לת"ח - לתלמידי חכמים
44. שא"א - שאי אפשר
45. תהי' - תהיה
46. כ"כ - כל כך
47. וע"י - ועל ידי
48. א"י - ארץ ישראל
49. אה"ק - ארץ הקודש

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קסג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ו' תשרי תרס"ט - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

הרב קוק מבקש שהאגודה של ר' יצחק אייזיק הלוי לא תפזר את כוחותיה על מינוי 'חכם באשי' בכל תורכיה. די להשתדל שהמשרה בירושלים תהיה בידי יראי ה', והעיקר הוא הרמת קרן התורה בישיבות. משרת החכם באשי איבדה את גדולת התורה והפכה לפקידות. לכן יש לשאוף שיהיו בארץ ישראל תלמידי חכמים גדולים שראויים 'להתייצב בהיכלי מלך'.

עיקרי הדברים

- משרת החכם באשי - ירידתה.
- העיקר: הרמת קרן התורה בישיבות.
- תלמידי חכמים הראויים להיכלי מלך.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ו' לתשו' תשרי תרס"ט[4].

שלו'[5] וברכה וגמח"ט[6] לכ'[7] הרב הגאון הגדול רב פעלים מו"ה[8] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[9].

יקרת כ"ג[10] מי"ט אלול העבר הגיעתני לנכון.

מאד מאד אשתוקק, שלא תפזר האגודה, שכת"ר[11] שי'[12] הוא היושב בראשה, את כחותיה ע"ד[13] עניני מינויי החכם-בשיים ביחוד בכל תוגרמה. כי חוששני מאד שתפסת מרובה לא תפסת. לעת עתה ראוי להשתדל, שתהי'[14] משרת הרבנות-מטעם הזאת מסורה בירושת"ו[15] ביד יראי ד', ובדרך אגב ראוי לשום עין ג"כ[16] על יתר המקומות. אבל חלילה להחליף עבודה זו בעבודה העיקרית של הרמת קרן התורה, ע"י[17] ישיבות טובות, המחודשות ברוח חיים ובקדושת אמת, שזה יכין כל הנצחון לעתיד בע"ה[18]. בודאי הי'[19] טוב אם אפשר הי' לשמור את משמרת הרבנות הרשמית בידי גדולים, גאוני תורה, אבל הננו רואים שזהו דבר שא"א[20], ולקהלות האשכנזים אין זה נוגע כמעט, כ"א[21] בדרך שלילי, שלא תמסר המשרה בידי משחיתים. כמובן הירידה הראשונה, שכבר נפקעה גדולת התורה לפי ערך מהרבנות הזאת, היא הכשירה את הירידות האחרות. כי מעכשו אין פה להגיד להממשלה שיסוד הרבנות הבשיית היא באמת לפתור את השאלות של הדת, במקום שכל גדולי הרבנות שבמדינות מסופקים, שהיא יודעת היטב שכבר נפקעה גדולה זו מכבר, ושלא ימצא לה יושב על כסא הרבנות בקוני שיהי'[22] דומה להרא"מ[23] או להחכם ר"י בכר דוד בעל "דברי אמת" בדורותיהם, וממילא מתלבשת היא בצורה של פקידות בממשלה, לצרכם של בני אותה הדת. ובאיזה כח נלחם. ע"כ[24] הננו צריכים לשוב לרומם את כח התורה במעלה עליונה, ולהשתדל שיהיו בעתיד מגדולי ת"ח[25] בא"י[26] אנשים הראויים להתיצב בהיכלי מלך, אז יהי ד' עמנו, ונכונן יתד לעמנו במקום קדשו.

אחתום בברכה באה"ר[27], כנה"ר[28] ונפש ידידו דוש"ת[29] בהדרת כבוד,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ט - השנה תרס"ט (1908/1909)
5. שלו' - שלום
6. וגמח"ט - וגמר חתימה טובה
7. לכ' - לכבוד
8. מו"ה - מורנו הרב
9. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
10. כ"ג - כבוד גאונו
11. שכת"ר - שכבוד תורתו
12. שי' - שיחיה
13. ע"ד - על דבר
14. שתהי' - שתהיה
15. בירושת"ו - בירושלים תבנה ותכונן
16. ג"כ - גם כן
17. ע"י - על ידי
18. בע"ה - בעזרת השם
19. הי' - היה
20. שא"א - שאי אפשר
21. כ"א - כי אם
22. שיהי' - שיהיה
23. להרא"מ - להרב רבי שמות שמתחילים באותיות א, מ (למשל: אברהם + משה) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
24. ע"כ - על כן
25. ת"ח - תלמידי חכמים
26. בא"י - בארץ ישראל
27. באה"ר - באהבה רבה
28. כנה"ר - כנפשו הרמה
29. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ז אייר תרס"ט - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

בעניין תלמוד התורה בפתח תקווה: בינתיים יש מלמדים לכל הילדים, אבל חסר מנהל מסודר וירא שמים, והוא העיקר במלחמה נגד המהרסים. הרב קוק מאחל רפואה לד"ר אויערבך, שמיועד לתפקיד.

עיקרי הדברים

- תלמוד התורה בפתח תקווה.
- הצורך במנהל מסודר.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ז אייר תרס"ט[4].

הררי קודש ישאו שלו'[5] וברכה לכ'[6] רב רחימאי הרב הגאון הגדול, נאזר בגבורה, עוטה אורה, מו"ה[7] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[8],

אחדשה"ט[9] באה"ר[10].

יקרת ימין קדשו, ע"ד[11] הת"ת[12] בפ"ת[13] ת"ו, הגיעתני לנכון, ואודיע בזה לכ"ג שי'[14], שלעת עתה קבלו מלמדים באופן המספיק לכל הילדים, שלא יהי'[15] ביטול תורה דתשב"ר[16]. אמנם מאד הננו מצטערים על העיכוב, כי ההוד וההדר של הסידור המתואר ע"י[17] סדרן בקי ומנומס, המוכתר ביראת ד' באמת, הוא לנו כעת הדבר היותר עיקרי במלחמת מגן שלנו, נגד כל המהרסים מימין ומשמאל. ובורא רפואות ב"ה ישלח מהרה רפואה שלמה להד"ר[18] היקר מר אויערבאך שי', ולא יוסיף לדאבה עוד, ויזכה לבא אל הקודש במוקדם האפשרי, ולעמוד ברוח נכון ועז ד' על משמרת הקודש לרומם קרן באור תורה וביראת ד' טהורה, על אדמת הקודש.

מרב הטרדא אקצר ואומר שלו' וברכה, כנה"ר[19] ונפש דוש"ת[20] מקודש, המצפה לישועת ד' על עמו ונחלתו כרצון יראיו וחושבי שמו באמת,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ט - השנה תרס"ט (1908/1909)
5. שלו' - שלום
6. לכ' - לכבוד
7. מו"ה - מורנו הרב
8. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
9. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
10. באה"ר - באהבה רבה

11. ע"ד - על דבר
12. התי"ת - התלמוד תורה
13. בפ"ת - בפתח תקוה
14. שי' - שיחיה
15. יהי' - יהיה
16. דתשב"ר - דתינוקות של בית רבן
17. ע"י - על ידי
18. להד"ר - להדוקטור
19. כנה"ר - כנפשו הרמה
20. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רמ

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ר"ח כסלו תר"ע - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

דיווח על תלמודי התורה במושבות. בפתח תקווה העיכוב הוא בריאותו של ד"ר אויערבך. בראשון לציון הקצבה אינה מספיקה, כי ההורים פועלים עניים. ברחובות דרוש עוד מלמד. הגיע הזמן לחינוך הבנות, כי הן האימהות של העתיד ומשפיעות על אחיהן. בית המלאכה ב'שערי תורה' גדל ליותר מעשרים תלמידים וזקוק למנהל. הרב קוק מתחיל צעד קטן לקראת הישיבה המרכזית לישוב החדש.

עיקרי הדברים

- תלמודי התורה במושבות.
- הצורך בחינוך בנות.
- בית המלאכה ב'שערי תורה'.
- התחלת הישיבה המרכזית.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ראש חודש כסלו תר"עין.

שלו'[4] וברכה מהררי' קודש לכבוד הגאון הגדול עטרת תפארת ומגדל עז, מוהר"ר[5] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[6].

שלו' שלו' בכפילא.

מכתב הדר"ג[7], מצ"ג העבר, הגיעני במועדו הנכון, ומפני עיכובים רבים ושונים לא עלתה בידי להשיב להדר"ג[8] עד כה.

והנה בדבר פתח-תקוה, נקוה שיהי'[9] מסודר הכל על צד היותר טוב בע"ה[10].

ועד כה היתה המניעה ממצב הבריאות של היקר ד"ר[11] אויערבאך שי'[12], יחזקהו ד' לעבודת הקודש בעד עמו ונחלתו.

ובראשון-לציון ג"כ[13] ב"ה עומד הדבר להסתדר כראוי, רק שהקצבה שקצבו באסיפה, שני מאות פרנק, לא יספיק, גם עם המעט המתקבץ מהמושבה, לשכור ג"כ מורה לשפה הערבית. כי ע"ד[14] שיתופם של בני המושבות עצמם, אי אפשר לדון על כל המושבות בסגנון אחד. כי בפ"ת[15], המחזיקים בהת"ת[16] המה מעיקרי הבע"ב[17] שבמושבה, ואע"פ[18] שפרנסתם מצומצמת, מ"מ[19] הם משתתפים בכל כחם בשיתוף ממשי, אבל בראשון-לציון רובם של המחזיקים בת"ת[20] הם מהפועלים, שאין להם נחלת שדה וכרם, והם עניים מרודים, שקשה מאד וכמעט אי-אפשר להכביד עליהם אפילו הכבדה כל שהיא. ולענין התועלת המקוה, ודאי דוקא יש לקוות, שמבני עניים כאלה תצא תורה.

וכמו-כן ע"ד רחובות ועקרון, צריך להתאמץ מאד לסדר את המצב, כדי להציל ילדי קודש מפח הכפירה, והבוחר בציון יעזרנו ע"ד כבוד שמו הגדול ב"ה.

עתה הגיעה השעה, שנחל בעה"י[21] איזה צעד מעשי ע"ד יסוד ישיבה מרכזית לישוב החדש, אשר את תמצית תכנה כמדומה שהצעתי איזה פעם קדם הדר"ג שליט"א. עלינו להקדים, כפי היכולת, לעשות דבר ממשי בעד המצויינים שבבעלי כשרון המתגדלים בארץ, לבל ילכו שבי אחרי מוסדי ההרס, ההולכים ונושאים ראש, מפני שיש להם מחזיקים נלהבים מעברים. וישיבה אחת שלמה בצביונה, ממולאת בתורה במובן רחב, ומותמכת בתכסיסי החיים כפי הצורך, תכריע את כל הישוב כלפי זכות, ותכין יסוד לחיי ישראל אמתיים על אדמת הקודש. הנני מתחיל בעה"י כעת איזה התחלה קטנה בזה, ואקוה לאוזר ישראל בגבורה, אשר עד כה חזקני ואמצני, לשאת ביד רמה דגל אש דת קודש, באומץ לב ובלי פחד מכל המפריעים, אשר סביב שתו לנו, שיחזק ידי ויאמץ חילי על דרך הקודש הזאת, של יסוד אבן פינה לתחיית תורת אל חי במרכז נחלת ד' של שבי גולה, המחזיקים בידם ראשית פריחת צמיחת קרן ישועה והתחלת דרך לגאולי ד'.

אקוה שהדר"ג[22] שליט"א יבין עד כמה מחשבתי רצויה בזה, ועד כמה הדבר נוגע עד נפש היהדות האמתית בעת כזאת, ליסד לנו על נחלת ד' מכון כזה, שיתן לנו ת"ח[23] כאלה, שיהיו מקובלים על הבריות, ושידעו פרק הגון בכל ענפי התורה, הסובבים את מערכות ההלכה והאגדה, כדי שידעו לכלכל דבר במשפט, נגד המון העוקרים אשר סבונו כדבורים.

ברחובות, דרוש רק עוד מלמד הגון אחד. זה המלמד, היושב עתה בהת"ת שם, הוא מוכשר מאד לעבודתו, לפי תנאי המקום. אבל כעת, ע"י[24] העזיבה של הזמן העבר, באו רב הילדים אל ביה"ס[25], לדאבון לבבינו. ואם יהי'[26] לנו עוד מלמד הגון אחד, יש לקוות, שלימים הבאים יומשכו כל הנערים, ועכ"פ[27] רובם, אל הת"ת[28], להתחנך ע"פ[29] דרך ד' הנאמנה.

גם הגיע זמן לשים לב לחינוך הבנות. כי אם נקח בידנו רק את חינוך הבנים, והבנות תהיינה מחונכות בבתי הספר, והן הנן האמות שלעתיד, עדיין לא הועלנו בתקנתנו. ואפילו זולת הצפיה למרחוק, כיון שבבית אחד, שבו אח ואחות, כשהאחות מבקרת את בה"ס[30], משפעת היא ברוחה על האח, וכמובן הקלקולים מתגדלים באפס יד, לא כן התיקונים, הצריכים עמל כפים והשגחה מרובה.

כמו-כן דבר גדול ונכבד הוא בית-המלאכה, אשר נוסד פעה"ק[31] ת"ו על יד הת"ת שע"ת[32], שמטרתה נאמנה לגדל בקרבנו בעלי מלאכה, בלתי בורים מדעת תורה, ומחונכים בדרכי היראה והנה ההתחלה היתה קטנה, ועתה נתגדלה ב"ה בכמה מכונות ותלמידים, יותר מעשרים. אך חסרון אחד צריך להמנות, שמוסד גדול כזה. צריך מנהל שישגיח על הכל, על החינוך המוסרי של התלמידים, שהיא השגחה שונה מאותו החינוך של תלמידי השע"ת[33], המיוחדים לתורה, ועל נימוסי ההנהגה, גם על ההנהגה של הרכוש, שתהי'[34] מסודרת כראוי, ועל דרכי הלימוד של הנערים וארחות חייהם. ומאד היה ראוי, שהאגודה הנכבדה, שהדר"ג שי' יושב בראשה, תשים לב ע"ז[35], לבר איש כזה, בעל השפעה של יראת שמים ושל נימוס נאה, ולתמוך בהוצאה הדרושה לכך, שהמוסד עצמו, בראשית פריחתו, אין בו יכולת לזה.

כללו של דבר, הרבה מאד, יש לנו לעבוד לשכלולה של ארץ חמדתנו, ושיהי'[36] השכלול, שכלול אמתי, בנין שסופו להתקיים בעה"י, באשר רוח ד' תניחנו למעלה למעלה. ועלינו להתחזק מאד מאד בעד עמנו ובעד ערי אלהינו, ובעד תורת ד' רוח אפינו.

אחתום בעתרת שלו' וברכה מקודש, כנפשו הרוממה ונפש אסיר תקוה המצפה לתשועת ד' על עמו בחבל נחלתו במהרה בימינו בקרוב.

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. שלו' - שלום
5. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. הדר"ג - הדרת גאונו
8. להדר"ג - להדרת גאונו
9. שיהי' - שיהיה
10. בע"ה - בעזרת השם
11. ד"ר - דוקטור
12. שי' - שיחיה
13. ג"כ - גם כן
14. ע"ד - על דבר
15. בפ"ת - בפתח תקוה
16. בהת"ת - בהתלמוד תורה
17. הבע"ב - הבעל הבית
18. ואע"פ - ואף על פי
19. מ"מ - מכל מקום
20. בת"ת - בתלמוד תורה
21. בעה"י - בעזרת השם יתברך
22. שהדר"ג - שהדרת גאונו
23. ת"ח - תלמידי חכמים
24. ע"י - על ידי
25. ביה"ס - בית הספר
26. יהי' - יהיה
27. ועכ"פ - ועל כל פנים
28. הת"ת - התלמוד תורה
29. ע"פ - על פי
30. בה"ס - בית הספר
31. פעה"ק - פה עיר הקודש
32. שע"ת - שערי תורה (שם מוסד חינוך ביפו)
33. השע"ת - השערי תורה
34. שתהי' - שתהיה
35. ע"ז - על זה
36. ושיהי' - ושיהיה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רעב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ב' אדר ראשון תר"ע - יפו **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

בעניין ההצעה להשאיר חלק קבוע מכל קרקע לקיום מצוות השביעית: כבר הציע זאת הראשון לציון ר' יעקב שאול אלישר. אבל הרב קוק חושש שקצבה קבועה תיראה כאילו בזה מקיימים את המצווה כתיקונה. לכן החמיר יותר: ההיתר חל רק על מה שנוגע לקיום הישוב, ולא על גינות נוי וגידולים שאינם עיקריים. גם נטיעות חדשות אסורות. על הישיבה: נערכה בחינה, והרב קוק מלמד מתוך 'דורות הראשונים'. הוחלט לייסד הגרלה כבסיס כספי לישיבה.

עיקרי הדברים

- הצעת חלק קבוע לשמיטה, ונימוקי ההחמרה.
- ההיתר רק לצורך קיום הישוב.
- הישיבה: בחינה, לימוד 'דורות הראשונים', והגרלה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ב' אד"ר[4] תרעי"ן.

ישאו הררי קודש שלו'[5] לכבוד הרב הגאון הגדול, עטרת תפארת. מעוז ומגדל, מוהר"ר[6] יצחק אייזיק הלוי שליט"א[7], שלמא רבא למר.

יקרת הדר"ג[8] קבלתי, וברב שמחה קראתי את דבריו היקרים.

ובענין הנחת חלק ארץ לקיום מצות שביעית, כבר העיר כן הגאון בכור אלישר, החכם-בשי המנוח ז"ל[9] מירושלים, בסדר התירו, אמנם לא נחית לטעמא דמר נ"י[10]. אבל אנכי ראיתי, שאם נתן קצב אחד לכל, יעשה הדבר רושם של קביעות, כאילו בזה מקיימים מצות שביעית כתיקונה. ע"כ[11] הרחבתי את הדבר יותר לחומרא, ולטובת ההזכרה של חובת המצוה כמאמרה, ע"י[12] מה שלא ניתן ההיתר גם אחרי המכירה כ"א[13] על כל מה שנוגע למצב קיום הישוב. וישנם בכל מושבה חלקים רבים, הרבה יותר מדונם לכל אכר, שאינם נוגעים לקיום הישוב, כמו גנות לשם פאר, וזרעונים שאינם עקריים כ"כ[14] בחיי המושבות, שאפשר להתקיים מבלעדן, ומה שאיננו עבוד איננו בכלל המכירה. ובזה המצוה מתקיימת, עכ"פ[15] שלא תשתכח תורת שביעית, ומזקקת לדרוש בשאלת חכם על פרטים, וכמובן משתנית היא ההוראה לפי הכרח המצב, שמזה משתרש בלב, שבכל כחנו אנחנו צריכים להשתדל לקיים המצוה כתיקונה, ושההיתר הוא היתר של דוחק השעה, יותר ממה שיכול להשריש כזאת קצב שוה לכל.

ודימוי הדר"ג מלקט שו"פ[16], נאה הוא מאד לענין השמטת הפירות, שא"א[17] לקיים "ואכלו אביוני עמך" הנאמר בה, אבל לא לענין עבודה, אם לא כשנדמה הדבר לביטול דין עבד עברי כולו כשאין היובל נוהג, משום שאין הפרט של "עד שנת היובל יעבד עמך" יכול להתקיים בנרצע, כעירכין כ"ט א'.

ולענין עקירת כלל המצוה, הנה להסוברים שהיא מדרבנן מתקיים חלק המצוה ע"י מה שישראל אסור לעשות העבודות שהן מה"ת[18] בשמיטה של תורה, ע"פ[19] סדרי ההוראה הנהוגה, רק אם שמיטה

דאורייתא, אז ע"י בטול המלאכות דרבנן כולן, חשוב עקירת כל המצוה, וזה מתוקן באמת ע"י השיור, אמנם כבר הונהגנו, שלא להתיר נטיעות חדשות, ונטיעה לרובא דרבוותא היא דרבנן, א"כ[20] נשאר עדיין חלק מדבריהם גם לפי ההוראה.

והשי"ת[21] ירחם על עמו וארצו מהרה, ויחבש לשבורי לבב המחוצים במחץ כאב נורא על המצב המדאיב של אה"ק[22] ויושביה, המעיק להכנס בפרצות דחוקות כאלה, ויתן מהרה מציון ישועה לישראל תפארתו, ונשא ברמה את דגל תורתנו הקדושה וקיום כל מצותיה, ובכללן המצות התלויות בארץ בכלל וקדושת שבת הארץ בפרט, על אדמת הקודש, לשמחת לב כל אוהבי שם ד' המצפים לישועת אמת.

בענין הישיבה, השורש אשר החילותי הולך ב"ה ומתערה. ביום אדר"ח[23] העבר היתה בחינה, והנני רואה בהם ב"ה סימן ברכה.

ספרו הגדול, החביב עלי חבת נשמה, נחשב אצלנו לאחד הלמודים החשובים מאד. ולפעמים אני מרצה לפניהם פרקים מתוכו, בהוספת השקפות. ואקוה בעה"י[24] כשיסודר הענין יותר, שיחזיק ספרו דמר, וכל הלמודים והעיונים המתלוים אליו, מקום גדול והגון מאד.

לשם התחלת הבסיס החמרי, הוחלט אצלנו ליסד גורל, שנקוה שיאושר במשך הזמן הקרוב ג"כ[25] בדרך רשמי, מטעם הרשות, לשם הישיבה.

יואל ד', הבוחר בתורה ובארץ חמדה, מראשיתנו המצער להשגיא מאד את אחריתנו, למען עמו ונחלתו וקדושת אור תורתו.

הנני חותם בברכה, בבריות גופא ונהורא מעליא, יאירו עיני הדר"ג לאורך ימים טובים, דשנים ורעננים, להאיר עיני ישראל באור תורתו וחכמת לבבו הרחבה, כנפשו הרוממה ונפש מלאה רגשי כבודו ואהבתו, מברכו מהררי קודש ברכת החיים והשלו'[26] וכל טוב סלה,

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. אד"ר - אדר ראשון
5. שלו' - שלום
6. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. הדר"ג - הדרת גאונו
9. ז"ל - זכרונו לברכה
10. נ"י - נרו יאיר
11. ע"כ - על כן
12. ע"י - על ידי
13. כ"א - כי אם
14. כ"כ - כל כך
15. עכ"פ - על כל פנים
16. שו"פ - שכחה ופאה

17. שא״א - שאי אפשר
18. מה״ת - מן התורה
19. ע״פ - על פי
20. א״כ - אם כן
21. והשי״ת - והשם יתברך
22. אה״ק - ארץ הקודש
23. אדר״ח - א׳ דראש חודש (היום הראשון של ראש חודש)
24. בעה״י - בעזרת השם יתברך
25. ג״כ - גם כן
26. והשלו׳ - והשלום

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת שנה

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ח אדר תרע"א - יפו **נמען:** הרב מאיר ברלין

ביקורת על גיליון 10 של 'העברי', שנערך בהיעדרו של ברלין. המאמר הראשי שבלוני והלל מופרז לר' יצחק אייזיק הלוי ולזאב יעבץ. הגערה במבקרי המקרא כללית ומזיקה בעיני הצעירים. משמאל: ההתהדרות 'אין אני חרד', ציטוט 'המוהיקני האחרון' מ'הד הזמן', שיר תפל, תיאור הלחיים האדומות של בנות הארץ ותיאור 'הנשיקה' - 'לא לנו הוא'. אין לתת להדפיס דבר בלי ביקורתו.

עיקרי הדברים

- ביקורת על גיליון 'העברי'.
- שבחים מופרזים וגערות כלליות.
- פרצות בצניעות ובסגנון.
- חובת העורך לבקר הכול.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ח אדר תרע"א[4].

ידיד לבי הרב הגדול, בתורה, ביראת ד', בחכמה ודעת, רב פעלים מו"ה[5] מאיר ברלין שליט"א, שלו'[6] שלו' באהבת עולמים.

יקירי, הנני מוצא את עצמי כמוכרח להביע לפניך דברים אחדים ע"ד[7] "העברי" גליון י, אשר אמנם חזותו מוכיחה עליו שנדפס בלא השגחת כתה"ר[8], כולו חסר הוא אותו הרוח המאחד שרגיל הוא לרחף על "העברי", שרק עורך טהר לב וישר רוח, בעל כשרון מצויין שכמותך, חביבי, יכול הוא לצקת עליו.

והנה העבר הוא עבר, אבל מפני החבה התהומית שלי לכבודך מחמדי. ולכבודו וערכו של האורגן הנחמד הזה, אשר נוכל בצדק להתפאר בו ולקוות ממנו גדולות בע"ה[9], ע"י[10] עבודתך החרוצה, אשר הראית בו עד כה, הנני מוצא לי לחובה להעיר את לבבך הטהור על דבר החובה הקדושה למשמרת רבת האחריות שלך, בתור עורך האורגן הנושא את דגלה של היהדות הנאמנה ההולכת באור החכמה והדעת, אשר רק ממנה נוכל לקוות לצמיחת קרן ישועה לישראל. ולהזרחת אור חיים מתוך מחשכי זמננו, שאי אפשר בשום אופן להיות בזה "שומר שמסר לשומר". כותלי הגליון הנ"ל[11] מעידים, שלא השארת במערכת "איש שיודע להלך נגד רוחו של כל אחד ואחד" שכמותך יקירי, ועל כן המאמר הראשי של הרב פ. נשאר עם כל הרוח השבלוני שלו, בלא שום רעיון מרחיב את הדעת. אין אנו זקוקים עוד לפזמונים של שבח להרב הלוי ולמר יעבץ, אף כי ידוע הוא למדי גדלם וטובם, בכ"ז[12] ומפני זה חרפה היא שלא לפסוק מלומר הלל בכל יום על שני מחברים שכבר ידוע הוא למדי אופים, באורותיהם וצלליהם, כאילו עליהם כל העולם כולו עומד. (מאמרים מיוחדים בבקורת, אפילו כולה לזכות, על שני המחברים החשובים האלה, ראויים תמיד להתקבל, אבל כשמבליטים תמיד אותם, בכל עת, במאמר המפרט את הרכוש של חיי-עולם שלנו, הוא דומה לתעודת עניות.

ואע"פ[13] שספרים טובים וכשרים בהיסתוריה, אין לנו זולתם, מ"מ[14] לא נוכל לכחש שישנם הרבה דברים טובים גם בספרים הפגומים במקומות רבים, גם לא בכל מקום צדקו בבקורת הטנדנציונית שלהם, והאמת אהובה מן הכל, ודוקא בה יתקלס עילאה ב"ה, ויתרומם קרן אמונת אומן).

והגערה למבקרי כה"ק[15] ולסופרים החפשים, כל זמן שהיא נאמרת רק בדרך כללות, גם היא אינה אומרת כלום, ואינה נותנת שום טעם לשבח. ובחוג הצעירים שאנו חפצים לקנות את לבבם, סגנונים כמו אלה מזיקים יותר ממה שהם מועילים. בטוח אני, שאם היה מאמר הזה תחת שבט הבקורת שלך, היית נותן לו פנים יותר רציניים, והיית מתבלו בתבלין של סגנון מדעי, והיית מקצרו מעט בכמותו, כדי שיהיה יותר יפה באיכותו. זהו מימין. ומשמאל, - המאמר "מארץ ישראל", בשו"א[16] לא היה צריך לכפול את ההתהדרות של איזה סופר במה ש"אין אני חרד", פירושה של האמרה הזאת, בזמן הזה, ידוע שהיא נוקבת ויורדת עד התהום. ומה היה הרעיון היסודי של המאמר חסר, אם היה ניטל ממנו הפתגם הסוביקטיבי הזה, שהוא בא בו בכפל, למרות רוח "עברינו".

הניקרולוג על ר'[17] אליקום געצל שיחי'[18] (בדבר השקר אין מה להאשים כי הלא נכשלו בזה עוד עתונים, ואפילו "המודיע" החשדן). בכלל אינו לכבוד ל"העברי" לקחת דברי שבח למצויין ביראת שמים כהמדובר הנ"ל מתוך "הד הזמן", כאילו אין ל"העברי" די דברים לספר בשבחו של אדם אהוב לנו זה, כי-אם ע"פ[19] טעמו של "הד הזמן". ומה שהוא מכאיב את הלב, שבההעתקה לא הוסר אפילו העוקץ המחפיר, של התואר "המוהיקאני האחרון".

השיר "מעשיות", אע"פ[20] שיש בו קצת ליריקה, מ"מ הוא ריקן יותר מדאי וריח של "תפלות" נודף ממנו, במדה כזאת שהיה ראוי להיות נדחה ממחיצת "העברי". וכמה "חפשי" עד לגועל-נפש הוא הסגנון של הקטע "מיפיפותו של עבר באהלי ערב". למורת רוחי נאבד אצלי הגליון ה', לפני קריאתי, ולא אדע את תוכן הקטע הראשון של המאמר ההוא ואת סגננו ˙(, אבל בטוח אני, שאז בהיותך במערכה, לא הנחת לסגנון שאינו הגון לצאת מתחת ידיך, וק"ו[21] סגנון של קטנות אמנה כזה. דרך-אגב לא לרוחנו הוא לתבל רשמי מסע בהבלטה של הפנים המלבבות עם הלחיים האדומות של הרבה מבנות הארץ". נודעת היא אגדת חז"ל[22] (סוטה מ"ז) שעל תשובתו של אותו רשע לר"י ב"פ[23], עיניה תרוטות, א"ל[24] ומה אתה מסתכל בנשים אפיק כו'[25]. בכגון אלו אין אנו צריכים להביט כלל על המודרניות, כ"א[26] להלחם בה בכל עז טהר הרוח שלנו. כמו-כן הציור "הנשיקה", ביחוד בתיאור של נשיקתה של חנה, לא לנו הוא, לא לנו. ואני בטוח שכל אלה באו רק מפני חסרון הופעתך, מחמדי, בהרידקציה. ראה נא, יקירי, למען השם, לתקן הדבר לימים הבאים, ואל תתן רשות להדפיס כל דבר, קטן או גדול, בלא בקרתך הנאמנה.

האמת אגיד לך יקירי, כי עם המחץ העמוק אשר נמחץ לבבי מהגליון הזה, מלאתי גם כן עונג, במה שהכרתי ביותר את פעולתך הנאמנה. בעבודת העריכה, שמתוך הכרה זו הנני מלא תקוה בע"ה לשכלולו של האורגן החביב, לאורה וכבודה של דת קודש והיהדות הנאמנה, ההולכת בדרך רבותינו הראשונים, אדירי האמונה והדעה אשר באורם יראה ישראל אור.

אקוה שתסלח לי בטובך יקירי על דברי, ותאמין לי שמאד מאד הנני מצטער על הצער, שאני משער, שכמוני הנך גם אתה מצטער על תואר הגליון המדובר. ובטוח אני בע"ה, שהמכשול הזה יהיה לנו לעינים להזהר עוד במהלך הרוח הטהור, המיוחד ל"עברינו" הנחמד.

הנני חותם בלב מלא רחשי אהבה, ורגשי כבוד ויקר, אוהב טהר לב, מצפה צביונך ותפארתך, בידידות עולמים,

הק' אברהם יצחק ה"ק

*(עתה ראיתי את הגליון, והקטע ההוא באמת כולו טהור ונאה ל"העברי", ואני משער שטהרת אותו ברוחך הטובה. הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"א - השנה תרע"א (1910/1911)
5. מו"ה - מורנו הרב
6. שלו' - שלום
7. ע"ד - על דבר
8. כתה"ר - כבוד תורתו הרמה
9. בע"ה - בעזרת השם
10. ע"י - על ידי
11. הנ"ל - הנזכר לעיל
12. בכ"ז - בכל זאת
13. ואע"פ - ואף על פי
14. מ"מ - מכל מקום
15. כה"ק - כתבי הקודש
16. בשו"א - בשום אופן
17. ר' - רבי
18. שיחי' - שיחיו
19. ע"פ - על פי
20. אע"פ - אף על פי
21. וק"ו - וקל וחומר
22. חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה
23. ב"פ - בן פרחיה
24. א"ל - אמר ליה / אמר לו
25. כו' - וכולי (וכן הלאה)
26. כ"א - כי אם

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תרצב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ח סיון תרע"ד - יפו **נמען:** משפחת הרב יצחק אייזיק הלוי, בעל 'דורות הראשונים'

תנחומים על פטירתו: 'האומה כולה נתייתמה מאביה, חוקר תולדותיה הנאמן היחיד'. הנחמה היא שהרב הלוי חי בספריו ובמלחמותיו למען ה'.

עיקרי הדברים

- אבל על בעל 'דורות הראשונים'.
- חי בספריו.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ח סיון תרע"ד[4]

מנחם ציון וירושלים ינחם את המשפחה הנכבדה, יקרת הערך והמרוממה, כל בית הגאון פאר הדורות נזר ישראל מרן יצחק אייזיק הלוי בעל "דורות הראשונים" זצ"ל[5],

משפחה יקרה וגדולה בישראל,

הנני הלום הרעם הגדול אשר הלמני משמועה פתאום של השבר הגדול אשר השברתם אתם בני משפחת גאון עמנו אביכם זצ"ל, לא פחות משברכם השברנו כולנו אנו, כל עדת ד', האומה כולה נתיתמה מאביה חוקר תולדותיה הנאמן היחיד בעולמנו. הצבי ישראל על במותיך חלל, מה אומר ואדבר, ולבי מר לי מר, איכה אוכל לנחמכם יקירי והננו כולנו דורשי נוחם, הנסתר מאתנו כעת, וטוב ויחיל ודומם לתשועת ד'. אמנם בזאת תהיה נא תנחומתכם משפחה גדולה רבת הפאר, כי צרתכם צרת רבים היא, ואבלכם אבל עם-ד' הוא, אבל גוי קדוש שומר אמונים, אשר נכאים יהגה, על גבורו אשר נפל, על אדרתו אשר שודדה. והרטיה הגדולה האחת לפצע לבבנו הלא היא כי לא מת כי-אם חי חי הוא הגאון הלוי אביכם, חי הוא וחיה יחיה בישראל לדורות עולמים, עד נצח יקום חלדו, שם-עולם אשר העמיד לו בספריו הגדולים, בגבורותיו אשר הראה במלחמות ד', אשר באמת וצדק, בגבורה ורוממות קודש, הם הם חיי עולם אשר נטע בקרבנו, ובהם עמנו יחיה לנצח, ויחד עם צרור החיים, שנשמתו הקדושה צרורה היא שמה, להתענג על ד' באור החיים, הנהו גר עמנו עולמים, ושפתותיו ידובבו עדי עד, ושמו הגדול ופעלו הנשגב יראה הדרו על צאצאיו וכל משפחתו לדור דורים.

הנני בזה חותם בברכת נחמת ציון וירושלים, וחדות ד' ותנחומותיו תהיינה ומעוזם ונחמתם כנפשם הרוממה ונפש צמאה לאור ד' ונחמתו מהררי קודש,

הק' אברהם יצחק ה"ק

רב ואב"ד פעה"ק יפו והמושבות תובב"א

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש

3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
5. זצ"ל - זכר צדיק לברכה

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תשב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ט אלול תרע"ד **נמען:** ד"ר שמואל הלוי (בן בעל 'דורות הראשונים')

הרב קוק שמח שאמו של ד"ר הלוי תיסע איתם לארץ. הרב קוק שואל אם אפשר לנסוע דרך גנואה, מתי האוניות יוצאות ואם יש מניעה לנתיני רוסיה ואנגליה. הרב קוק גם שואל על גודל המצבה לבעל 'דורות הראשונים', כדי לנסח את הכתובת.

עיקרי הדברים

- הכנות לחזרה.
- מצבת בעל 'דורות הראשונים'.

נוסח האגרת

ב"ה[1], י"ט אלול תרע"ד[2]

ברכת השנים וכוח"ט[3] לכבוד ידידי הרה"ח[4] המרומם ונעלה מר שמואל ד"ר[5] הלוי שליט"א[6]. כן יברך גבר יירא ד' בכט"ס[7], הוא וכא"ל[8].

בשמחה הגיענו מכתבו היקר, ומאד אחזיק טובה לכבודו על חסדו כאשר יודיענו כל הפרטים הנדרשים למסענו בעה"י[9] ולכבוד ונחת רוח גדול יהי'[10] לנו כאשר תסע עמנו בצוותא אמו הרבנית היקרה תחי'[11], לבא למחוז חפצה לארץ חמדה ת"ו[12].

אנו מוכנים בעה"י לנסע במוקדם האפשרי, כשרק נודע מהבטחת הדרך אי"ה[13].

פה אומרים שדרך געגוא אפשר לנסוע. יטיב נא כת"ר[14] להודע כמה יש בזה מן האמת, גם יטיב נא להודיענו את הזמן המדוייק של מסע האניות. גם אם אין לחוש למעצורים לנתיני רוסיא ואנגליא מטעם הרשות.

ע"ד[15] נוסח המצבה לגאון עוזנו מרן אביו זצ"ל[16] הי'[17] נכבד לי לדעת את הגודל הכמותי אשר יחשבו לתן לאבן הציון, למען דעת כמה שורות בערך אפשר להכין לזה.

והשי"ת[18] ירחיב לנו, ויזכנו לשוב אל אדמת הקודש ולעבודת הקודש ברב עז ושלו'[19] בקרוב.

והנני בזה חותם בברכת ידידות נאמנה, יכתב ויחתם בספרן של צדיקים גמורים כנה"ר[20] ונפש ידי"ע[21] דוש"ת[22] באה"ר[23],

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
3. וכוח"ט - וכתיבה וחתימה טובה
4. הרה"ח - הרב החסיד
5. ד"ר - דוקטור

6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. בכט"ס - בכל טוב סלה
8. וכא"ל - וכל אשר לו
9. בעה"י - בעזרת השם יתברך
10. יהי' - יהיה
11. תחי' - תחיה
12. ת"ו - תבנה ותכונן
13. אי"ה - אם ירצה השם
14. כת"ר - כבוד תורתו
15. ע"ד - על דבר
16. זצ"ל - זכר צדיק לברכה
17. הי' - היה
18. והשי"ת - והשם יתברך
19. ושלו' - ושלום
20. כנה"ר - כנפשו הרמה
21. ידי"ע - ידידו עוז
22. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
23. באה"ר - באהבה רבה